

19 k. Hostal de la Ribera, enlairat a la dreta de la carretera.

Enforc de l'Aigua de Llinàs ab la riera de Castellar del Riu.

LLINÀS se troba a no molt llunya distancia.

La carretera en construcció continuarà fins a Sant Llorenç de Morunys o dels Piteus y està en gran part esplanada, havent-hi construïdes importants obres de fàbrica.

II

COMARCA BAIXA — COSTAT DE MIG-JORN

ITINERARI N.º 8

**De Cardona a Solsona
per Clariana, Santa Susagna
y Joval**

4 h. 45. *Bella travessa de montanyes, en les valls del Cardener y del riu Negre. Hermosos panorames. Practicable a peu o en cavalleria. Poden fer-se 6 k. en carruatge fins a Clariana.*

Se segueix la carretera de Solsona, aprofitant-se, si es vol el camí de drecera, des de Cardona al peu del riu.

1 h. 15. (6 k.) Pont de Flotats sobre'l riu Negre. *De Cardona al Pont de Flotats.* (Vegis itinerari n.º 2).

Passat el pont, se deixa la carretera y es pren un camí que puja fortament.

1 h. 20. Pla de Clariana, aon se hi troben tres cases ab la iglesia nova y la rectoria. (*Itinerari n.º 2*).

Abans d'arribar a la iglesia es pren un camí que s'enfila pels vessants abruptes del turó de Clariana, entre espessor de bosc, fruint-se de bellissims paisatges y de vistoses perspectives sobre la vall del Cardener.

1 h. 40. Iglesia vella de Clariana, en complerta ruïna, al

cim d'un serrat. Queden en peu sols la volta, en part esfondrada, una antiga torra que amenaça despendre's, un arc entre la torra y el temple y enderrocs de murs y velles edificacions. L'absis està tot arrabassat. Era un interessant temple romànic consagrat en el segle XI. En el segle XII pertanyia a la iglesia de Cardona. Se tenen notícies del castell de Clariana referents a l'any 1012.

La vista panoràmica del turó de Clariana - 560 m. alt — es superba. Enfila la vall del Cardener y domina bona part de la del riu Negre, formant el promontori més avançat de la serra, entre les dues valls. L'espectacle de montanyes en el quadrant Nord es molt interessant. S'alcen en últim terme com a gran muraldal les serres de Cambrils, Oliana, Cap de Querol y Port del Comte, la serra del Verd, la de Cadí, el Pedraforca, Encija y Rasos de Peguera; més endavant formen colosals contraforts les cingladers de Lord, Busa, Taravil, Tossals y Capolat y més aprop encara les serres de Linya, Navés, Lluelles, Mondarn y Serrateix; vers a llevant s'oviren les serres de Castelladral; més enllà sobresurt el

Montseny; més al S. el massís de Sant Llorenç del Munt y a mitjorn per entre les serres de Pinós, Matamargó, Bergus y el Miracle, el dentellat del típic Montserrat.

Segueix el camí entre bosc, pel cim de la serra, fruit de la galana vista de l'alta vall del Cardener.

1 h. 55. Hostal de la Flaüta. (Vegis *itin. n.º 2*), aon se troba la carretera, que's torna a deixar tot seguit a l'esquerra, continuant el camí per la boscuria y per dalt de la serra, pel costat de la vall del Cardener.

2 h. 10. Capella de Sant Miquel Arcàngel, de simpàtic aspecte y colorit, pertanyent a la propera casa de Xixons. Avui està suspesa de culte per no haver complert els seus poseïdors ab algunes obligacions legals exigides per la Mitra de Solsona.

Plà de Santa Susagna. La carretera passa molt propera a l'esquerra. (*Itinerari n.º 2*).

2 h. 15. Iglesia parroquial de SANTA SUSAGNA.

La parroquia té 22 cases en el terme y 103 habitants. Pertany al municipi de Riner, d'aon se troba a una hora de distància, a altra hora de Joval, a una hora y quart de Linya y a uns 3 k. de Clariana. Té per sufraganea la de Sant Pere d'Ortoneda.

En el terme parroquial hi ha la capella de la Presentació aon s'hi troba una imatge bastant antiga.

En la parroquia es mereixedora d'especial veneració la

imatge de Sant Blai, advocat per als mals de la gola, la qual se troba en un altar lateral.

Forma un bell aplec la iglesia ab sa senzilla torra quadrada, coberta a quatre vessants y l'adjunta casa rectoral de molt típic aspecte.

Deixant la iglesia de Santa Susagna es passa pel peu de l'antiga casa de Xixons voltada d'arbres gegantins. Camí molt pintoresc. Al dessota, al fons, hi ha la vall del Cardener. En

Sant Miquel de Xixons

aquests últims temps el bosc ha sofert gran devastació.

2 h. 45. Colelles, casa de pagés bastant important, del terme de Joval, situada sobre una bancada de roques damunt d'embarancada rasa.

Va pujantse entre bosc.

2 h. 50. La Creueta, collet des de aon se domina ja el planell de Joval. Se segueix sempre entre bosc.

2 h. 55. La Caseta, petita masoveria. Més en amunt, a l'esquerra, hi ha la casa de Bajona, prop de la qual se hi han trobat antigües sepultures, com també en la casa La Rivera del propi terme de Joval.

3 h. 5. S'atravessa la rasa del Toll Sallent per aon cau la poca aigua normal per grans

bancades de penya. Lloc molt pintoresc.

El camí revolta en pujada.

3 h. 10. Plà de Joval, aon hi han unes poques cases escampades.

3 h. 15. Iglesia parroquial de Sant Martí de JOVAL. Té'l terme 27 cases ab 179 habitants y forma part del municipi de Clariana. La iglesia es moderna y te una quadrada torra campanar ab gargoles en els quatre angles. Se celebra aplec y festa major el diumenge següent al dia de Santa Rita, si aquesta diada no s'escau en dia festiu.

Dalt d'un turonet que domina el plà a cinc minuts de pujada, hi ha una petita ermita que segons tradició era la primitiva iglesia. No ofereix particularitat. Es senzilla y sense cap detall remarcable. L'antiga iglesia parroquial de Joval es citada en l'acta de consagració de la iglesia catedral de la Seo d'Urgell.

A vint minuts de distancia de la iglesia parroquial, al fons del Cardener y en sa vora oposada, prop les ruïnes d'un vell molí y junt a una antiga casa de bona

Des de la rectoria de Joval va faldejant el camí entre boscuria, deixant enlairada a l'esquerra, en el cim de la careneta la iglesieta de Sant Just, antiga sufraganea (*Itin. n.º 2*).

3. h 40. Se troba el bell camí ral de Solsona a Berga (*Itinerari n.º 45*), el qual se segueix en sentit invers, entrant-se planerament en el Vinyet de Solsona.

4 h. 10. Se troba la carretera de Manresa a Solsona en el k. 49, la qual se segueix.

4 h. 45. Solsona.

ITINERARI N.º 9

De Cardona a Solsona per Riner y Freixanet

VALL DEL RIU NEGRE

6 h. *Excursió atractivola, a través de les pintoresques valls del riu Negre; interessants despulles històric-artístiques. Camí molt recomanable si's vol fer a peu o en cavalleria la travessa entre Cardona y Solsona. Poden fer-se 6 kil., ab carruatge de Cardona al pont de Flotats.*

Se baixa desde Cardona a trobar la carretera de Manresa a Solsona la qual se segueix. (*Itin. n.º 2*).

1 h. 15. (6 k.) Pont de Flotats. Se deixa en amunt la carretera y se segueix un camí que va per la marjada

esquerra del riu Negre.

1 h. 25. S'atravessa'l riu, seguint-se sa vora dreta.

1 h. 30. Palanca de Claria-

Joval

presencia, s'hi troba la iglesieta romànica de Sant Pons, exemplar notabilíssim. (*Vegis itinerari n.º 52*).

na, que queda a la dreta. Per la palanca hi travessa un camí que va a la iglesia de Clariana. Lloc molt pintoresc al peu de l'aigua.

El camí deixant la vora del riu puja a través del bosc, enlairant-se seguidament, en vistes de la ombrívola clotada del riu Negre, destacant-se en la part contrària, els cims de la serra de Clariana, la iglesia vella encastellada y la iglesia nova entre'l serpenteig de la carretera.

1 h. 50. El camí s'amaga dins del pinatar y reblincola fortament en pujada.

2 h. 10. Comencen els plans de Freixanet. Conreus entre pins y roures. A la dreta a la altra part de l'enfondida rasa de Freixanet s'ovira, en un cim, la grossa casa de les Feixes, la més important y forta del terme de Freixanet.

2 h. 15. Vilandrosa, casa de pagès que's deixa un xic distanciada a la dreta, al cap d'un planell.

Van recorrent-se precioses tirades de bosc que ofereixen belles perspectives.

2 h. 30. Vilaurbina, bona casa de pagès que queda un xic enlairada a la esquerra.

2 h. 35. S'atravessa una ombrívola clotada y es torna a pujar, sempre entre bella espesedat de pins, en vistes de la casa de Vilaurbina que s'ovira enlairada a la altra part del bosc.

2 h. 45. S'arriba al cap d'extens pla. El camí recorre plane-

rament una espessa бага de pins, a la que segueix una bonica roureda. Entre l'arbreda se descobreix la iglesia de Freixanet. Vista desembarassada y alegre. Els plans de Freixanet, conreuats, estan voltats de bosc, tant en les vessants superiors com en les caients baixes.

3 h. Sant Cristofol de FREIXANET, iglesia bastant moderna, sufragania de la parroquia

Pi de tres branques en el clot de Freixanet.

de Riner. Té en son terme unes 40 cases y 200 habitants. Forma part del municipi de Riner.

Junt a la iglesia s'hi acoplen unes quantes cases y les ruïnes d'una antiga mansió senyorial, quals despullen en detall ofereixen poc interès. El senyoriu de Freixanet havia pertangut a la noble familia de Pinós. Ramon de Pinós lo vengué en 1408 al monastir de Sant Vicents de Cardona.

Se revolta'l pla de Freixanet. La clotada s'obre a la esquerra.

3 h. 5. Se deixa'l plà y's baixa al fons de la clotada.

3 h. 10. S'atravessa una torrentera que cau a la rasa de Freixanet. El camí segueix baixant. Pintoresca barrancada, rublerta de bosc.

3 h. 15. Tomba'l camí sobre'l caient de la rasa, sempre entre pins.

3 h. 20. S'atravessa la rasa de Freixanet que s'escorre vers al riu Negre. Al peu del camí y en el propi llit de la rasa s'hi destaca un notable pi de tres branques que arrenquen del peu mateix de la soca, altes, iguals, dretes y espigades, conseqüent una altura considerable. Es un notable exemplar digne d'esser respectat y curiosament conservat.

Puja'l camí per boscuria y per accidentat davallant, dominant la clotada. Freixanet s'ovira al cim oposat de la vall. Guanyat l'estrep de serra s'ofereix al davant la gran casa Martina en un planell al cap d'un serrat.

3 h. 40. Casa Martina; antiga mansió de venerable aspecte, ab velles y robustes construcció, espaiosa y orejada ab amples barris a son envolt. Té adjunta una capella dedicada a la Verge de les Neus. Es una de les cases més antigues y fortes de la comarca.

Se segueix el replà de la serra.

3 h. 45. S'encreua el camí carreter que del Hostal de la Flaúta puja al Miracle. (*Itinerari n.º 11*).

Boníc cop de vista sobre Riner y el promontori avançat damunt del qual s'aixeca.

Se baixa forment al clot del riu Negre.

3 h. 50. Se pasa'l riu encaixonat en tortuosa clotada y's puja per rapid davallant.

4 h. Iglesia parroquial de Sant Martí de RINER, obra del segle XVIII. La primitiva iglesia fou donada en 1192 a la de Cardona pel noble Ponç de Cervera.

Davant de la iglesia, poc en avall y en el mateix esperó de serra s'hi aixeca una ampla torra carrada, esmotxada en sa part superior y revestits sos vells carreus de espessa y manyagosa eura, que li dona un bell tirat d'art y poesia. Aquesta torra migeval comunica ab altres antigues construccions en molt mal estat que acusen distintes èpoques en llur fàbrica. Son de notar alguns feixucs portals y finestres y algun capitell força interessant sota pesada volta. En un dels costats, al exterior y al peu de la torra, s'hi troba un arc apuntat de molt primitiva època ab una finestra romànica al dessorre. El conjunt interior de les ruïnes es interessant y digne d'estudi. L'aspecte exterior es molt atraient pera l'artista y pera tot aquell que senti passió pera la bellesa sia com sia la forma en que's manifesti.

L'esperó rocós aont està situat Riner forma com una península aguda envoltada pel riu que dona un gros revolt a son entorn. Sa situació estratègica era de primer ordre com a castell, en la època migeval.

El nom de Riner es una contracció de Riu Negre o riu Nere, contracció molt comú, com se nota en *Ritort*, *Rissec* y molts d'altres.

En el cementiri vell a no molt llunya distancia de la actual iglesia, en una marjada asprosa,

s'hi troben encara antigues sepultures, d'època molt primitiva, havent-se fet en dit lloc interessants troballes arqueològiques, que han sigut curosament estudiades per l'entès arqueòlec Mossen Joan Serra y Vilaró.

La iglesia parroquial de Riner té per sufragania la de Freixanet. Dista de les iglesies parroquials veïnes; de Brichs a ponent, (*Itin. n.º 12*) hora y mitja; de Torradenagó al SO. (*Itin. n.º 13*) prop de dues hores; de Sú a mig-jorn (*Itin. n.º 14*) una hora; d'Ardèvol també a mig-jorn (*Itin. n.º 19*) tres hores; de Clariana a llevant (*Itin. n.º 2*) hora y mitja; de Santa Susagna al nord (*Itin. n.º 8*) dues hores; de Joval més al NO. (*Itin. n.º 8*) hora y mitja y del Santuari del Miracle (*Itin. n.º 10*) una hora y quart. En el terme parroquial hi ha unes 30 cases escampades y un centenar d'habitants.

RINER es cap de municipi, tenint agregats els poblets de Sú y de Freixanet y el terme parroquial de Santa Susagna; pertany a la província de Lleida, partit judicial y districte electoral de Solsona y compta en junt ab 471 habitants. Son caseriu es esbarriat. Té dins son terme municipal el Santuari del Miracle.

El camí dona un rodeig per dessobre de l'enfondida vall del riu Negre, deixant de banda l'acoplament gentil de la iglesia, la rectoria, l'antiga torra y alguna casa propera.

4 h. 10. Càn Ballesters. El nom d'aquesta casa, en la qual s'hi troben restos de mansió forta migeval y sa situació avançada en un serrat que domina la vall, dona a suposar que seria un còs pertanyent al

castell de Riner, en el que hi estaria hostatjada, tal volta, una guardia de ballesters.

El camí continua dominant la vall del riu Negre, ab bell circuit de montanyes.

4 h. 20. Cal Vinyó, casa de pagès a la esquerra del camí.

4 h. 25. Cal Gatfer, petita pagesia.

La vall s'estreny considerablement. Se deixa de vista el serrat de Riner y's baixa dret al fons de la vall.

4 h. 30. Se passa a la vora esquerra del riu.

Torrent de la Oliva que baixa a unir-se al riu Negre.

S'atravessa'l riu per dues voltes seguides pera salvar els encaixonats marges. Bella travessa.

4 h. 40. Torna a passar-se l'aigua internant-se'l camí en un pinatar molt hermós, alt y espès, que s'esten fins a tocar el riu.

4 h. 50. S'atravessa'l riu per sisena y ultima volta y's puja pel faldar de la serra que s'avança dret a l'esquerra fent donar al Riu Negre una llarga y tortuosa volta.

5 h. 5. El Molinot; queda al fons en una bella replanada que forma'l sot de la vall, tancada pels drets caients de serra. Dalt d'un dels cims s'hi ovira la grossa casa Vila de Bagès. El clotal es força pintoresc.

Va seguint-se per la espes-sedat del bosc. El camí passa enlairat creuant la serra, obrint-se al esguard nous punts de mira.

5 h. 15. El camí torna a baixar a trobar el riu per dins del'ombrívola pineda, dominant escaients punts de vista sobre les sinuositats de la reclosa vall.

5 h. 30. S'atravessa el riu en un bell fondal. Les montanyes se redrecen tancant el curs de l'aigua, revestides d'atapeït bosc de pins; bancals de penya acompanyen la corrent del riu y grosses roques entretenen son curs. Bells canviants de vista. Se porta la direcció vers al nord.

5 h. 35. S'encreua altra volta el riu. Baixa a la dreta la torrentera de Gargallá y el camí acompanyant el curs de l'aigua s'encamina vers a ponent. La vall queda aixamplada. Els paisatges son festosos, ab combinacions d'arbres, roques y enjogassats y suaus lliscants d'aigua qu'ellepan els escampats codols. Corona el conjunt, al fons, la imposanta mola de les serres d'Oden y Cap de Querol.

5 h. 40. Atravessada per darrera volta l'aigua el camí segueix la vora dreta.

5 h. 50. Molí del Catí, junt a la corrent de l'aigua. Grosses roques se drecen a son entorn en confos y pintoresc enrenou, donant asert al nom de Catí o pedregar, *cans* o *pedres*. Cau embarrancat al costat del molí l'ensorrencat torrent de Torradeflot, dins d'una barrancada aspra recoberta de boscuria. Socs, brancam y rocaten baixen arrossegats per l'aigua en les fortes torrentades.

5 h. 55. Can Galibertó, a l'altra part del riu. Baixa embarrancada, en el propi indret, la torrentera de la Rebollosa oferint pintoresc aspecte.

Va vorejant-se l'aigua. Els paisatges son jolius y falaguers.

6 h. 10. Se deixa a l'esquerra el camí carreter que condueix al Santuari del Miracle (*itin. n.º 13*), qual camí atravesa el riu. Belles perspectives

d'aquest. El camí ressegueix la bonica albarda.

6 h. 25. Se troba la carretera, que se segueix.

6 h. 30. Solsona.

ITINERARI N.º 10

De Cardona a Bergús y al Santuari del Miracle

3 h. 30. *Camí d'alegrevista pel cim de la serra y en gran part per dins de la espessor del bosc. Es bo pera cavalleries y mol dolent pera carros y tartanes.*

Desde la sortida de Cardona pel portal de Sant Miquel el camí s'enlaira ràpidament pel fil de la serra entre les valls del Cardener y'l fondal de les Salines. El panorama es extens pel quadrant Nord, tancant-lo al lluny les serres del Port del Comte y del Verd, el Cadí, les serres de Busa y Taravil y altres contraforts avançats. Més a llevant s'alcen les serres de coll de Guineu y de Castelladral. Les valls del Cardener y de l'Aiguadora presenten un interessant cop de vista.

Se passa pel peu de la capella de la Pietat.

15 m. Collet de la Colzada freda. Se deixa a la esquerra abans de traspasar el coll un camí que rodeja'l fondal del Salí (*itin. n.º 16*). En aquest collet el vent hi bufa constantment per poc que'n faci essent un mal passant al hivern. Sens dubte d'aquesta circumstancia li ve'l seu nom. Cardona presenta desde aquest lloc un bonic punt de vista dominada pel castell, dalt de son promontori.

Va serrejant-se ab bell domini de vista. S'obren a la dreta

valls embarrancades que cauen a la plana del Cardener.

25 m. El Teuler, casa que's deixa a la dreta en un serradet.

L'Argentera, casa a la esquerra del camí.

50 m. Capella arruinada de Sant Quintí. Al enfront de les ruïnes s'hi alça un padró oratori també abandonat.

Se va serrejant sempre. S'obre a la esquerra la bonica vall del Mojal.

55 m. Se deixa al dessota en avall de la vessant, la important casa del Mojal, ab capella y cementir propers a la casa, al mig de ben conreuat planell.

Va carenejant-se entre bosc fruint-se de bells punts de vista.

1 h. Se deixa a la dreta un camí de dreuera que entaforant-se en la espessor del bosc baixa directament a la Rectoria y cases de Bergús.

1 h. 5. Baixada del Mojal. El camí reblincolant dins de la boscuria baixa en vistes dels plans de Bergús.

1 h. 20. Plans de Bergús.

1 h. 25. Hostal de Fontelles, al peu del camí

La iglesia y cases de Bergús quedan separades a la dreta.

L'hostal avui desamparat era abans un important lloc de parada de traginers y vianants. Devia esser tan concorregut en el segle XIV y tanta la gent que devia hostatjarshi, en perjudici dels hostals y mercat de la vila de Cardona, que, en 1345, la vescomtesa. Beatriu manà que'ls vianants de Castellfullit a Berga no poguessen, desde Santa Maria de Pinós a coll d'Olzina, pendre altre camí que'l que va a Cardona y que ningú a cavall o en bestiar poqués hostatjar-se en les cases

del Plà de Bergús, ni poguessen admetre'ls llurs habitants, ni vendre'ls-hi pa, vi, ordi ni altra cosa, y que de Bergús a coll d'Olzina no pogués edificar-se poble ni hostal de cap mena, tot baix pena de severes munes.

La iglesia parroquial de Bergús se troba en l'extrem seteptrional del plà, a cinc minuts de distància del camí y a 680 metres d'altitud. Està voltada per quatre o cinc cases, entre elles la Rectoria. Bergús vé inclos dins del terme municipal de Cardona. La primitiva iglesia era obra del segle XI; la actual baix la advocació de Sant Joan Baptista està constauida damunt dels restos de l'anterior. En els vells murs del costat s'hi noten molt apreciables detalls del antic temple romànic, entre ells uns elegants frisos de cimbres concentriques. La obra general es moderna y no ofereix particularitat digna d'especial esment. Té un bon campanar de forma quadrada. Davant del petit veïnat s'hi aixeca una creu de terme abfeixue pedestal barroc. Vora la iglesia y junt a un vell edifici s'hi alça una antiga torra quadrada que ofereix un pintoresc cop de vista.

Part de dalt del veïnat y en l'extrem del plà es domina una fonda y dreta vall que baixa al Cardener, ovirant-se al fons la horta de Cardona, el curs del riu, el trau del Aiguadora y un dilatat panorama de montanyes.

Se cull en el terme, que es forsa productiu, blat, oli, vi, llegums y patates; les vessants de serres estàn en gran part emboscades, trobant-s'hi exemplars notables de sapats

pins y rabassuts roures y alzines.

Té'l propi terme parroquial unes 30 cases y 187 habitants. Distà una hora de Matamargó al S. (*Itin. n.º 18*), altre tant de Sú en direcció SO. (*Itinerari n.º 14*) dos hores respectivament dels Santuaris del Miracle y de Pinós (*Itin. n.º 20*) una hora y mitja de Cardona a llevant y altre tant de Clariana al N. aon s'hi baixa pel sot de la vall.

Continua seguint-se'l plà des de l'hostal de Fontelles deixant Bergús a la dreta. El plà que es gran y ben conreuat està tancat per montanyes, tenint sa sortida d'aigües al Cardener per una banda y a la rivera de Matamargó per l'altra.

1 h. 40. Oratori del Miracle, gros padró al mig del plà en un enquadrament de camins.

1 h. 45. Extrem del plà aon se contorneja un serrat per a entrar en el plà xic de Bergús.

Segueix el camí entre boscos y conreus. A la dreta s'alcen dalt d'un tossal les torres de Cimats, restos molt enrunats d'antigües fortificacions mijevals.

2 h. 5. Plà de la Lleona, molt ben enquadrat y rodejat de bosc. Se deixa a la dreta la casa de Balius.

2 h. 15. Se guanya l'aresta de la serra. El camí segueix sempre entre bosc y conreus, dominant a la esquerra la fondalada de Sú. Bonics punts de vista.

2 h. 30. Capella de Sant Diuenge, de la parroquia de Sú. Es petita y senzilla y està situada a la dreta dalt d'un serrat emboscac.

Va serrejant-se constantment entre aigües del riu Negre per la rivera de Freixanet y de la vall de Sú. Per aquest últim indret s'estenen planells conreuats y per la part oposada espessa boscuria.

2 h. 40. Se deixa a la esquerra a mig quart de distància el poblet solitari de Sú. (*Itin. n.º 14*).

2 h. 50. Se deixa també a la esquerra el camí que va al Santuari de Pinós.

La vista es alegre, dominant-se bells paisatges y estenent-se la mirada vers apartats horitzons. El camí corre a lo llarg de la serra, creuant extenses boscuries. Se dominen a la esquerra les clotades d'Ardèvol y la serra de Pinós que s'aixeca a la altra banda com un alt muradal.

3 h. 5. La Carral, antiga casa de pagès. Son nom es una contracció de Casa Real, lo qual acredita una antiga importància històrica.

Va seguint-se entre bosc pel cim de la serra. A la dreta les vessants van al riu Negre, a la esquerra a la rivera d'Ardèvol tributaria del riu Bregós o Llobregós.

S'ovira la iglesia de Riner.

3 h. 20. Creu del Roure, al cap d'un serradet emboscac, d'aon s'ovira al dessota el Santuari del Miracle bellament situat al recés de la serra, dominat pel turó de Sant Gabriel y dominant a la vegada una pintoresca y enfondida vall. La creu de terme emplaçada en el camí, voltada de pins, està molt mal parada.

Se deixa'l fil de la serra baixant-se suaument tot faldejant el cim.

3 h. 30. Santuari del MIRACLE—810 m. alt.—Aquest Santuari es objecte de gran devoció en tota la comarca, desde que en 1458, afligint la epidemia de la glànola a tot el país en el que hi feia nombroses víctimes, s'aparegué la Verge en visió a dos nens del màs Ciroso, cessant des de alashores, segons piadosa tradició, el flagell de la epidemia. La iglesia actual, no acabada, fou començada en 1670. Demostra'l gran crit que tindria en aquella època'l Santuari les grans dimensions que's volian donar al temple, del qual no n'està acabat més que la meitat, havent-se tancat, en la part d'abaix, per un gran mur o paret, la part terminada. Es ab tot d'una gran capacitat y d'una elevació extraordinaria essent son estil renaixement molt abarrocat. Mideix la nau 28 metres de llarg per 15 d'ampla y 24 d'alt.

L'altar major es una bellíssima obra del estil barroc. Es ric y sumptuós, molt ben esculat, daurat fina y esplendidament, essent costosíssim el valor dels daurats que's conserven ab brillantesa, sense haver gens desmerescut. Son cost se fa pujar a quantitats considerables. Es tal volta el millor altar, en son estil, de Catalunya. Està compost de tres cossos. Ocupa el primer la taula del altar y la graonada que puja fins al Sagrari, sostingut per sis columnes d'uns dos metres d'alt; en el timpà hi està representada en bells baixos relleus la escena de la aparició de la Verge; al costat del altar hi ha dos agrupaments de pedestals. El segon cos està ocupat en la part central per la imatge de la Verge, tenint a la banda dreta

les de Sant Joseph, Sant Ramon y Sant Esteve y a la esquerra les de Sant Joan Baptista, Sant Pere y Sant Tomàs apòstols; aquestes ben esculurades imatges tenen tres metres d'alçaria y se destaquen entre pilans, columnes y arcs de marcat barroquisme que aparenten sostenir el cornisament. Resalta en el tercer compartiment, format per un frontó quadrat, la figura del Esperit Sant apareixent entre nubols y raigs de llum, tenint als costats extrems les figures de la Fè y la Caritat, tot entre agrupaments de més columnes y pilastres per entre les que resurt la imatge colosal de Sant Martí, que té més de 4 metres d'alçaria, plaçada entre dos angels; corre una cornisa al dessobre; rematen el conjunt altres dues figures d'angels.

Dues escales a banda y banda de presbiteri condueixen al espaios camarí de la Verge que està ricament decorat.

La part lateral exterior del temple orientada a mig jorn y donant a la plaça presenta grans paraments, ab finestres en els dos pisos inferiors y una galeria d'arcs en el superior que forma una gran porxada de sever aspecte. La portada senzilla es d'un barroc vulgar, portant gravada la data de l'any 1674.

Acompanyen a la iglesia en la plaça, formada davant d'ella, dos grandiosos edificis. En un d'ells hi ha el convent dels benedictins, de molt bella aparència y d'estil imitant al romànic. Aquest edifici restaurat y engrandit està molt ben disposat. La sala capitular es una preciosa joia d'art, per les hermoses pintures, que ocupen tots els

seus panys de paret, obra y present apreciable del celebrat pintor Grané. No cal pas passar pel Miracle sense visitar aquestes pintures que deixen forta impressió.

En l'edifici fronter al convent hi ha la hostatgeria per a els visitants. Es un edifici grandios, de pedra, de caràcter y estil ben de la terra; te grans finestrals en el primer pis y

Darrera del convent y junt al camí hi ha un altre edifici destinat a conreria.

Des de l'any 1866 fins que l'adquirí l'ordre benedictina de Montserrat el Santuari era administrat per un capellà custodi, depenent de la Mitra de Solsona.

El castell de Suria havia pertangut a la Mare de Deu del Miracle y per tal motiu era ti-

Santuari del Miracle

altres més petits en el segon; en la planta baixa s'hi obren tres grans arcs rodons, en la façana del costat de mig-jorn hi han oberts grans y amples balcon. Les cambres son espaioses y moblades modestament. El monastir te confiada l'hostatgeria a uns administradors, els quals dins de molta senzillesa donen bon aculliment, ab netedat y esmerat servei; els preus d'hostatge son molt raonables.

Una creu de terme s'aixeca en un costat de la plaça.

tulada, segons indica el Dr. Riu, en obra en que s'ocupa del Santuari, Senyora Carlera de Suria.

El Santuari fou cedit a l'ordre benedictina pel Bisbe Riu de Solsona, ab obligació de cuidar de sa conservació y al mateix temps ab la de instituir una escola ab granja experimental d'agricultura, la qual està funcionant instalada en el convent.

Son moltes les creus de terme que's troben al envolt del Santuari. La situada junt a l'ar-

bre en que segons tradició aparagué la Verge al dos nens conserva sols l'esculturat capitell en el que s'hi poden apreciar vuit figuretes en els seus doselets. Un rebrot de l'alzina, junt a la qual se diu que aparegué la visió de la Verge, està resguardat per un mur de pedra, fet en 1627. Existeixen altres creus de terme; la de pedra, esculturada, junt al camí de Cardona, altra del 1548 restaurada en 1895 y altres tres del segle XVI que's troben en el camí de Riner al Santuari.

Prop d'aquest hi ha la capella de Sant Joan Evangelista que no ofereix particularitat.

La capella de Sant Gabriel s'aixeca en el cim que corona el lloc on està situat el Santuari. No ofereix particularitat, sols es d'admirar el bell panorama que junt a ella's disfruta.

Prop de la capella de Sant Gabriel, al costat de llevant, s'hi troba l'anomenat Roc de la Mare de Deu, grossa pedra de 2'50 metres de llarg per 1'45 d'ample, posada damunt de dos pilans. Sembla esser procedent d'algun dólmen desaparegut. Damunt d'aquesta pedra s'hi reposa el tabernacle quan se treu la Verge en processó, entonant-se després de les pregaries de rúbrica tres salves a les Verges de Lord, de Pinós y de Montserrat, respectivament, quals Santuaris a major o menor distància s'oviren.

Es de notar també, en un dels edificis del Miracle, una gran estatua de pedra, figura que porta un raim en una mà y te una serp enroscada en l'altra. La gent que frequenta'l Santuari a l'anomena, vulgarment, l'*Home del Miracle*.

Els monjos reben molt atencament a romeus y excursionistes y donen tota llei de facilitats per a visitar els edificis y la ben montada granja.

L'estada en el Santuari s'hi fa molt agradable. Els panorames y les perspectives s'ofereixen, al envolt, continuades y extensíssimes; els grans boscos de pins conviden ab llurs fresques y delitoses ombres; gais paisatges y intensa poesia s'ofereixen arreu. Les sortides y postes de sol al Miracle son, en general, precioses. El clima es sa y sec, fent totes aquestes condicions que sia un lloc atractiu, sobretot a la primavera, estiu y tardor, per a passar-hi belles diades de repós y plaent benestar.

ITINERARI N.º 11

Del Hostal de la Flaúta

CARRETERA DE CARDONA A SOLSONA

al Santuari del Miracle

2 h. 15. *Camí carreter molt dolent, des de la Flaúta al Santuari. Hermosos punts de vista. L'hostal de la Flaúta dista 10 k. de Cardona y 12 de Solsona. De totes maneres, encara que donant molt rodeig, es el millor camí pera anar en carruatge al Santuari.*

Davant mateix del Hostal se deixa la carretera y's pren un mal camí rodat que va enfonsant-se en la vall, en direcció oposada al riu, tot faldejant la serra. Se frueixen boniques perspectives vers als fondals del riu Negre y dret a les pendents emboscades de les serres que'l reclouen.

30 m. S'atravessa'l riu a qual y's costea la vessant contrària entre espessa boscuria que ofereix bells canviants de vista. Queda enlairada a un costat la casa Martina. (*Itinerari n.º 9*).

El fondal del riu, molt reclós, té bellíssims aspectes. El camí revolta dins de la hermosa espessor del bosc, pujant sempre per trajectes pintorescos.

1 h. A la dreta y a la altra part del riu's destaca sobre un promontori avançat, a qual envolt hi revolta'l riu, la iglesia de Riner, al costat de la Rectoria y junt a ampla y escrostonada torra revestida d'aura. (*Vegis Itinerari n.º 9*).

El camí deixa enrera Riner y'l fondal del riu Negre y remonta planerament la vessant dreta de la rivera que baixa de la serra del Miracle. Paisatges de bosc. Belles fondalades. Se porta la direcció decantada vers a migjorn.

1 h. 15. Picantell, casa de pagès propera al camí.

1 h. 25. Les Freixes, altra pagesia.

1 h. 30. La Casanova. S'atravessa la rivera y se segueix prop del curs de l'aigua.

Hostal del Gotanegra, de construcció moderna. S'hi troba quelcom pera beure y poc assortiment pera menjar.

1 h. 35. Torna a atravessar-se la rivera, que se segueix vorejant. Rodejen l'espai frondoses vessants y clotades vestides de bosc.

1 h. 45. S'atravessa novament el curs del aigua, deixant-se a la dreta un brancal de rivera que baixa per ombrívola fondalada.

El camí s'enfila serpejant per dins de la bella espessada de

la boscuria, enlairant-se per la serra que separa'ls dos brancals de la rivera. La vista frueix de molt bell aguait a través del entreteixit del brancatge de l'arbreda.

1 h. 55. El camí's decanta decididament vers al aiguavés del brancal dret de la rivera, continuant sempre entre bosc y guanyant seguidament altura. Se troben creus de terme en el camí.

2 h. 10. Envistes del Miracle. S'enforca'l camí ral de Cardona prop de les edificacions del Santuari.

2 h. 15. Santuari del Miracle.

ITINERARI N.º 12

De Solsona al Miracle

PER BRICHs

2 h. 30. *Camí de ferradura, de bon passant.*

Se surt de Solsona pel portal de Llobera prenent un camí que, deixant de banda l'edifici del Hospital, porta la direcció a mitjorn.

Aquest camí es estret y rocallós y passa entre marjades de camps de conreu. Bon xic enllà s'aixeca a la dreta el turó del Castellvell y a un costat del plà l'ermita de Sant Bernard. Més enllà encara y a mitjorn s'alcen les serres de Miraver y del Boix.

15 m. S'atravessa el torrent de Ribalta que porta el nom d'aquesta casa y es originari dels baixos de la montanya del Castellvell.

Va pujant-se entre bosc, ab bonic cop de vista sobre la ciutat y les planes de Solsona.

25 m. Cal Miró. Continua'l camí, en alts y baixos, entre paisatges de bosc.

35 m. S'atravessa la torren-tera del Lloc de la Rebollosa, seguint el camí en suau pujada.

40 m. Les Planes. Se bifurca'l camí carreter que pel Boix va també al Miracle (*vegís el següent itinerari*). Els dos camins empalman, separantse a voltes el de dreuera per a evitar els revolts del camí carreter.

poble de Brichs, que s'ovira a la esquerra a uns cinc minuts de distància.

El poble de BRICHS correspon al municipi de Olius. La iglesia parroquial baix la advocació de Sant Salvador, està envoltada per unes quantes cases de modest tirat. El temple es modern sense particularitat esmentable; té un bon campanar, que s'ovira desde

Solsona desde'l camí del Miracle.

45 m. Torrentera de Fonts Vives; lloc pintoresc, bellament ombrejat. La pujada s'accentúa notablement.

1 h. Se deixa a la dreta el camí carreter del Boix (*Vegís següent itinerari*) y's creua una bonica roureda.

1 h. 5. Rotés, casa de pagès de bona presència. Segueix el camí dins del bosc de roures, fruit de belles perspectives entre la arbreda.

1 h. 15: Caseta de Brichs aont bifurca el camí que va al

molt llunya distància. El terme parroquial conté unes 30 cases y 228 habitants. Confronta ab Solsona al nord, ab Miraver y Llobera a ponent, ab Torradenagó a migjorn, ab Riner a llevant y ab Joval al SE.

Deixant de banda, a l'esquerra la iglesia y veïnat de Brichs, se segueixen plans ondulats clapejats de bosc. Entre l'arbreda's destaca el campanar de Brichs.

1 h. 30. Font de Rubins, molt pobre, al peu del camí y d'una torrentera. S'empren ràpida pujada.

1 h. 45. Cim de la Serra del Boix. Se frueix d'extens panorama, en especial sobre les planes de Solsona y valls del riu Negre; tancant el quadrant nord les serres de Busa, Cija, Pedraforca, Cadí y Port del Comte, oferint-se en el llunyà espai esplèndids horitzons capritxosament retallats.

Torna a trobar-se el camí carreter que ve de donar la volta, a la dreta, pel coll del Boix.

Va seguint-se el cim de la serra en direcció a llevant, entre les vessants que cauen a la riera de Llanera tributaria del riu Bregós y els aiguavessos del riu Negre. Trajecte de camí molt alegre al esguard.

1 h. 55. Se deixa a la dreta un camí que va a Torredenagó (*itin. n.º 13*), que's troba a la dreta en un cap de serra avançat, recobert de bosc.

2 h. La Bassa del Empelt, ampla planada en el llom de la serra. En aquest lloc s'hi celebra una animada fira anyal per la diada de Sant Lluç, en el mes d'Octubre. Hi concorren gran nombre de marxants de distints indrets de Catalunya y s'hi operen grosses transaccions. El bestiar de tota llei ompla pla y vessants donant animació a un bell quadro de color, contribuint a infundir-li vida y color els firetaires animant-ho ab llur cridoria, els pagesos del envolt, els desenfeïnats de Solsona y dels pobles de la rodalia y el jovent que hi busca divertiment y esplai. Avui ab el major trànsit ha disminuït molt la importància de la fira.

2 h. 10. L'Empelt petit casa de pagès al extrem del pla, en una colladeta.

El camí segueix carenejant descobrint-se ben prompte les construccions del convent y Santuari del Miracle.

2 h. 20. Se deixa a la dreta, dalt d'un serradet, la capella de Sant Gabriel y's va tot de pla, faldejant el fil de la serra.

2 h. 30. Santuari del Miracle.

ITINERARI N.º 13

De Solsona al Miracle pel Boix

3 h. *Camí carreter en molt mal estat per a la circulació de carruatges.*

Se surt de Solsona pel portal del Pont, travessant-se seguidament el riu Negre.

Travessat el pont, se deixa la carretera de Cardona y es pren un mal camí carreter que voreja la riva esquerra del riu Negre, pel peu de l'aigua, ombrejada per alta pollancreda, aclarida de poc temps ençà.

15 m. S'atravessa el riu y es puja dret a la marjada oposada.

20 m. Petit collet entre la vall del riu Negre y la del torrent de les Serres. Dues casetes s'alcen damunt del collet a banda y banda del camí.

30 m. S'atravessa la seca torrentera de les Serres y es puja per rocallsos terrer. El camí carreter es pèssim.

40 m. Can Godés. El camí rodat serpeja entre bosc, entrellaçant-se ab el camí de ferradura que va també al Miracle (*itinerari anterior*).

1 h. 5. Se deixa de banda el citat camí y's va pujant en llaçades per dins del bosc.

1 h. 10. Lloc de la Rebollosa. Gros edifici que enclou distintes vivendes de comparets.

1 h. 15. Comença la forta pujada de Viladot. El camí carreter va fent revolts en amunt per la pendent emboscada. Bonics punts de vista.

1 h. 30. Viladot. Casa de camp de bona aparença. El camí descriu una forta llacada al envolt de la casa, deixant-la al dessota.

1 h. 30. Coll del Boix. (*Itin. n.º 26*). Se segueix el Plà del Boix.

1 h. 40. Hostal del Boix. Se deixa a la dreta el camí ral de Biosca y Torá (*Itinerari n.º 26*), y es va seguint la part superior dels plans de Llobera, a ran del cim de la serra del Boix, fruit-se a mig-jorn y a ponent d'un panorama esplèndid. La torra de Peracamps se destaca en lloc enlairat, dalt de la serra de son nom, en l'indret de ponent.

2 h. Se deixa a la dreta el camí que va a Torradenagó, qual iglesieta s'ovira dalt d'un serrat, en un esperó de serra, a cosa d'un quart de distància.

La iglesia parroquial de Santa Maria de TORRADENAGÓ situada en la careneta, prop d'unes quantes cases de pagès esbarrades, es un senzill y correcte exemplar de temple romànic. Lo més interessant que poseeix es la petita portadeta, molt elegant, formant un bell arquet, sostingut per dues columnetes ab esculturats capitells y ab bell fris com a coronament,

rodejant l'arc fins damunt dels capitells. Les llindes y el timpà que enquadren la porta son llisos y de pedra y estan emblanquinats.

L'absis rodó, del tot senzill, s'acusa en l'exterior. La volta de la iglesia es de canó seguit.

La conservació d'aquest temple se deu a la proximitat del Santuari del Miracle. Com que

Porta de la iglesia de Torradenagó

son recinte interior era molt reduït per a el nombre de feligresos estava projectat l'engrandiment de la iglesia y sa consegüent deformació; més com que a la iglesia del Miracle s'hi celebren moltes misses, en distintes hores, y més sumptuoses ceremonies religioses, els veïns de la parroquia de Torradenagó tenen avui més tirada a anar al Santuari que al temple parroquial, no tenint, per tant, necessitat de la indicada reforma y engrandiment.

La parroquia de Torradenagó te en son terme montanyos unes 30 cases ab 180 habitants. Confronta ab Brichs, Riner, Sú, Llanera y Llobera.

Se segueix per dalt de la serra.

2 h. 15. S'enforca el camí de ferradura que va al Miracle.

3 h. Santuari del Miracle.

ITINERARI N.º 14

De Suria al Santuari del Miracle

6 h. *Trajecte molt pintoresc pel curs de la riera de Saló fins al cim de la serra del Miracle. Permet anar al Santuari en un dia des de Barcelona, sortint en el tren primer del dematí y prenent a Manresa l'automòvil de Solsona fins a Suria.*

A la sortida de Suria se segueix en amunt la carretera de Cardona aprofitant les moltes

rruella. Se passa'l riu davant de la fàbrica.

1 h. S'atravessa la riera de Saló y se segueix vall en amunt.

1 h. 5. Se deixa a la esquerra un viarany que bosc endins puja a atravesar la montanya, pera anar a Coaner.

1 h. 10. Picons, casa que's deixa a la dreta. Va seguint-se'l fons de la vall.

1 h. 15. La Torreta de les Feixes.

Continua'l camí pel riberall vorejant els boscos.

1 h. 35. Les Feixes, casa de pagès de sever aspecte, molt antiga, ab petites torres de defensa en els angles y capella adjunta.

1 h. 40. Enforca a la esquerra un camí que va a Claret dels Caballers y a Castelltallat.

Van atravesant-se boscos de pins.

1 h. 50. La Riera de Majà, grossa pagedia que queda a la altra part del riu.

Se continua pel fons de la vall.

1 h. 55. S'atravessa la riera de Majà que baixa, a la esquerra, a unir-se ab la de Saló.

S'atravessa un petit veïnat y's puja al seradet aon s'aixeca la iglesia de Majà.

2 h. 10. Iglesia de Santa Margarida de Majà, ajuda de la parroquia de Saló. Es d'antiga construcció romànica encara que del tot deformada. Data del segle XIII. En el retaule del altar major s'hi noten apreciables pintures. Adjunt a la iglesia s'hi observen restos de les antigues y fortes construccions del cas-

Les Feixes

decres que van salvant els grans revolts que fa la rodada via.

45 m. Se deixa la carretera prop del k. 19 y's baixa a trobar el curs del Cardener.

55 m. Can Palà. Important fàbrica y colonia industrial ab iglesieta moderna anexa, que depèn de la parroquia de To-

tell. El serrat qual cim ocupen iglesia y castell avença com un promontori agut entre'ls dos brancals de rivera.

El camí torna a baixar a trobar el fons de la vall.

2 h. 15. S'ovira dalt d'una careneta, avançada en la vall, el pintoresc poblet de Salo. El fons del clotall queda aixamplat y encerclat a la vegada. El camí corre entre l'arbreda separant-se del curs de l'aigua.

2 h. 20. La Gabarra, petita casa de pagès. La vall està ornada d'arbres.

propera hi ha la grossa casa de Salo, molt antiga y forta, ab capella adjunta.

El camí s'enfila fortament, dominant l'encerclada vall.

2 h. 40. Salo, petit poblet d'una dotzena de cases, enras-tellat dalt d'un serrat, ab ple domini de la vall que porta son nom. Estan arrencgerades en l'ondulat careneig unes quantes cases, la iglesia, la rectoria, una creu de terme al peu del camí y a la entrada del veïnat y un calvari dalt d'un petit monticul en el centre del serrat y caseriu.

Salo

2 h. 25. S'atravessa la rivera que dona una forta recolzada. Ofereix un bell aspecte, al enfront, el poblet de Salo encastellat en sa careneta avançada. Se perd de vista, en avall, la iglesia de Majà enlairada també en un serrat damunt del curs de la rivera.

El camí va tot planer pel fons de la vall, per aon hi transcorre també'l riuet molt mansament.

Dalt de la montanya a la dreta s'hi ovira la capella de Santa Susagna.

2 h. 30. Molí de Salo, a la dreta del camí, situat pintorescament al peu de l'aigua. Tot

La creu de terme de poc interès artístic es d'època del renaixement.

Forma part del municipi de Sant Mateo de Bages. Aquest municipi està constituït pels termes parroquials dels pobles de Sant Mateo y Castelltallat del bisbat de Vich y comarca de Bages y Salo y Coaner del de Solsona y comarca del Cardener. Al fer-se la última agrupació de pobles en municipis rurals, no's tingué per res en compte la tradició, ni la història, ni les raons naturals de topografia y de relació de comarca, sols imperà'l més lleuger

capritxo y la arbitrarietat més absoluta. Els límits dels bisbats s'ajusten molt a la antiga divisió natural de comarques, aixís es que Saló y Coaner per lo mateix y pels anteriors marcats conceptes pertanyen a la comarca cardonina, com Sant Mateo y Castelltallat entren de plé en la comarca de Bages.

El terme parroquial de Sant Pere y Sant Feliu de Saló comprén unes 65 famílies ab 360 habitants, tenint la parroquia per filial a Santa Margarida de Majà. Confronta al N. ab Bergús (*Itin. n.º 10*) a dues hores de distancia; al NE. ab Torruella a dues hores y mitja, en la vall del Cardener (*Itin. n.º 1*); a llevant ab Coaner, en la veïna vall de son nom tributaria també del Cardener (*Itin. n.º 15*) distant dues hores; a mitjorn ab Castelltallat, del bisbat de Vich, a igual distancia; a ponent ab Vallmanya y Matamargó, (*Itins. n.ºs 17 y 18*) a una hora y mitja y a una hora respectives. Dista, ademés, dues hores y mitja de Cardona. Tots els camins que comuniquen ab aquest poble passen per terror molt accidentat.

La iglesia parroquial, de fàbrica romànica, data del segle XIII, si bé està del tot transformada y engrandida ab edificacions relativament modernes que li han fet perdre son antic caràcter. L'altar major es barroc; el del Roser, té pintures molt apreciáveis. En el terme parroquial se troben, a més de la ajuda de Santa Margarida de Majà, les capelles de Sant Joan, Sant Genís, Sant Martí, bisbe, y Santa Susagna, aquesta està adjunta a la casa del propi nom que data de molta antigüetat.

La capella de Sant Genís, que s'ovira des de'l camí, dalt de la serra, se troba a un quart de distancia, bellament situada al mig d'un bosc. S'hi fa un gran aplec per la segona festa major que es el 24 d'Agost. La festa principal del poble y de la parroquia es el dia primer d'Agost, per Sant Feliu.

La Verge de la Pietat de Cardona, fou trobada, segons tradició, en aquest terme parroquial y trasladada a n'aquella vila. (*Vegis Cardona Itinerari n.º 1*). Segons la propia piadosa tradició un bou de la casa Vilalta, del terme de la sufragànea de Majà, fou qui descobrí la Verge en el torrent de dita casa, prop d'un gran balç de penya, y diu que transportada per distintes voltes a la iglesia de Majà se'ls feia fonediga trobant-la cada vegada en el torrent, fins que per darrer colp. se'ls enfonsà en un gran toll que s'anomena encara'l Toll de la Mare de Deu, d'aon sols pogueren treurela'ls de la vila de Cardona que hi acudiren en processó. Com a record d'aquest prodigi se senyalen, en dit lloc, una tirada de 21 forats que conjectura la propia tradició que eren els forats de les atxes de la processó de Cardona que quedaren clavades en terra perforant la roca. Més enllà d'aquests forats se'n noten d'altres, més en avall, un d'ells més gros, que suposen que es el del Sant Christ que anava a la processó. També's veuen altres impresions en la roca que aparenten formes de petjades humanes. Aquest torrent de la casa Vilalta s'anomena'l torrent de Santa Maria. El fonament documentat de la tradició's troba en un llibre de comptes de la

Confraria de Ntra. Sra. de la Pietat, de la parroquia de Salo y Majà, en una nota del any 1611.

Se baixa seguidament faldejant la vessant dreta de la vall pera anar a trobar el fons del ríveral, deixant en-era el promontori avançat damunt del

serres constants en moviment que representen tallades enormes y continuades de bosc. A no molt tardar, seguint aquest pas, no quedarà res de les hermoses y espesses bagues que eran el millor ornament d'aquestes montanyes. La poesia y la bellesa desapareixeràn y ab elles la riquesa del pais

Dos aigües.—Toll del Diable.

qual s'aixeca pintorescament el poblet de Salo.

A la dreta, dalt d'un serrat, s'hi ovira la capella de Sant Genís.

2 h. 50. S'atravessa la rívera. Serradora d'en Cases, situada al peu de la corrent de l'aigua. Fa uns vint anys que aquesta serradora funciona aterrant els boscos de la rodalia y'n fa cosa de deu que instal·lada ab nova y potent maquinaria té quatre

gastada en relatiu curt nombre d'anys; les condicions meteorològiques variaran; les pluges fortes arrossegaran les terres; el capdal d'aigua dels ríverals mimbarà en son curs d'aigua continuat; les torrencers s'aixugarán y les inundacions en les pluges torrencials serán un perill pera la propia agricultura.

Avui s'observa en aquest pais molta escassetat de pluja y per lo tant molta manca també d'aigua.

Des de la Serradora va seguint-se la vora esquerra de la vall. De mica en mica l'espai va tancant-se, els horitzons s'enxiquen i els tons dels paisatges van adquirint major vigor y grandesa.

3 h. Dos Aigües, lloc molt pintoresc en l'enforc de les riveres de Matamargó y Vallmanya. Bella frondositat d'arbres. Poètic aspecte de conjunt. Se pren el costat esquer de la rivera de Matamargó.

Toll del Diable, pregon a gorga de negrenca entonació sota bancals de penya pels quals s'escorre mansament l'aigua del riu formant llisos caients. Belles agrupacions de roques. Ombra suau formada per l'arbreda que orna'l riu. Els aiguavessos de la serra estan poblats de bosc. L'enforc de les dues riveres, es de poètic aspecte. La de Vallmanya al igual que la de Matamargó baixa entre altes y dretes caients emboscades.

Va seguint-se sempre la vorera esquerra del riu de Matamargó.

3 h. 10. Els Cans, casa de camp a la dreta del camí. Enlairada dessorre un serrat rocós s'hi nota l'abandonada capella de Sant Joan dels Cans.

3 h. 15. Cal Rossinyol, petita casa de pagès, al peu de l'aigua.

3 h. 20. Enforca a la dreta el camí de Cardona a Calaf (*Itin. n.º 17*).

S'atravessa per dues voltes la rivera per bonics fondals.

3 h. 30. Balç de Sant Miquel. Espadat de pelada penya tallada a dret fil en el respall de la serra y envoltat de bosc. Resalta son blanc colorit en mig de la negror de la baga

com una taca colosal, oferint un enorme estímul. Al cim mateix del espadat s'hi aixeca la iglesia de Matamargó.

El camí va acompanyant al riu. L'espessa baga de Matamargó d'opulenta arbreda cobreix la vessant dreta de la vall. Els bells paisatges se succeixen seguidament. El petit curs d'aigua s'escorre suaument en el fons de la vall, ombrejat per alts arbres y ornat de roques en son bell trajecte.

3 h. 35. Molí de Torrescasana, situat al peu de l'aigua prop de la conjunció de la rivera ab altre bell y tancat clotal que baixa dels plans de Bergús per aon ve també el camí que de Cardona va a Matamargó, Prades y Calaf (*Itin. n.º 18*).

La rònga obra de fàbrica del molí es molt antiga y sos espessos murs estan revestits d'aura, oferint molt venerable aspecte.

Aquesta pobre masoveria havia tingut en altres temps senyalada importància. Era en son origen una residència de cavallers templers. Perseguida l'ordre y seguidament estingida, la vella construcció quedà abandonada fins que per sa situació prop de l'aigua fou utilitzada per a establir-hi un molí. Poden encare avui notar-se, sota les construccions sobreposades, restos de les edificacions migevals, fortes y feixugues, ostentant grans y espessos carreus. Es interessant en l'interior un reduït recinte cobert ab feixuga y baixa volta de gran espessor. Durant molt de temps fou utilitzat aquest venerable lloc per a dipòsit de glaç. L'aura que cobreix els murs revinguts y el caràcter tosc y sever de l'encongida

edificació donen una nota interessant de poesia al vell y modest molí.

A son llinard mateix s'encreuen el camins de Cardona y Matamargó.

La iglesia de Matamargó se destaca dalt de la serra, sobre-

4 h. 10. Molí de Fornells, emplaçat pintorescament al peu del riu.

4 h. 15. Queda enlairada a la dreta la grossa casa de Fornells, de molt bell caràcter d'antigor, ab capella adjunta que depèn de la parroquia de

Arbreda en el camí de Sú.

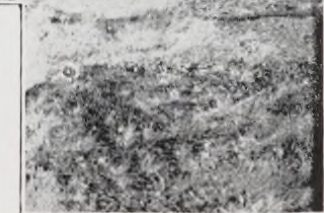
sortint el campanar damunt de la negror del bosc.

Segueix el camí en amunt de la reclosa y pintoresca vall.

3 h. 55. Molí de Planxars, que aprofita també la força del petit riu, que si bé no te molta aigua porta ràpida y seguida pendent.

Els molins d'escaient aspecte, rònces y envoltats de verdor, se succeïxen en aquesta petitavall, reclosa per altes montanyes de rectes vessants emboscades. A l'esquerra s'estén de dalt a baix de la serra la baga de Planxars atapeïda d'arbres de entonació negrenca.

4 h. 5. Duarri, petita casa de pagès. Atractivols paisatges en el curs del camí.

Sú. Segueix en amunt de la vall sempre el camí, ab enciseres perspectives.

4 h. 20. Enforca a l'esquerra el clot de Sangrà, per aon s'hi enfila el camí de Cardona a Pinós (*Itin. n.º 20*), qual camí s'encreua.

Aquest lloc d'unió de les dues clotades es de veritable bellesa natural. La vall es molt closa; les montanyes se redrecen rectes y cobertes de bosc; els dos riuets abans d'ajuntar-se saltironen entre codols, brossa y herbei.

S'atravessa el petit curs d'aigua de Sú o de Miralles y's va pujant en amunt bastant suau y planerament pel costat de la corrent, entre bosc.

4 h. 30. Miralles, grossa pagesia del terme de Sú, també ab capella adjunta que depén d'aquella parroquia. Es casa molt important y d'alguna antiqüetat. Queda enlairada sobre la vall.

des al entorn de la iglesia parroquial y dels restos d'antiga mansió senyorial. Les demés cases fins al nombre de setanta estàn escampades pel terme parroquial, que té un conjunt de 350 habitants.

Tenia l'ajuda de Sant Just, avui suprimida. El terme parroquial agafa una part del municipi de Pinós y altra part del municipi de Riner. Confronta:

Envoltants de Sú.

4 h. 40. S'atravessa el petit curs d'aigua y se segueix acompanyant-lo en amunt per dins d'una hermosa roureda en la que s'hi noten magnífics exemplars. S'hi frueix d'un ombreig y frescor delitosisssims.

4 h. 50. S'ovira al dessobre, dalt d'un collet, el poblet de Sú esgraonat en la pendent. Se deixa el fons de la vall naixenta y es puja seguidament per a guanyar el poble.

4 h. 55. Sú, petit poblet d'una vintena de cases, agrupa-

al N. ab la parroquia de Riner (*Itin. n.º 9*), qual iglesia se troba a dues hores de distància; al E. ab Bergús distant una hora (*Itin. n.º 10*); a mitjorn ab la de Matamargó, a hora y mitja de distància y per la part de ponent ab Ardèvol (*Itin. n.º 19*) que's troba a una hora y mitja, Llanera (*Itin. n.º 28*) a dues hores y Torradenagó (*Itin. n.º 13*) a una hora y mitja.

La antiga casa senyorial encara que molt deformada conserva detalls apreciables, com

son finestres y un gran escut d'armes, de pedra, en la fatxada.

La iglesia de Santa Maria de Sú no ofereix particularitat especial digne de senyalar, essent sa obra de poca antiguetat. Té una bona torra campanar y retaules moderns.

L'origen de la primitiva iglesia es molt antic, havent sigut cedida en 1123 a la Canònica de Solsona per Pons Huc de Cervera, donació ratificada en 1192.

Se troba el petit poble al extrem d'un plà en decliu y dominant en sa part inferior el començ d'una enfondida vall. En son terme s'hi troben encara hermosos y extensos boscos.

En la darrera guerra carlista fou durant algún temps quartel general de D. Alfons, germà del Pretendent, y de sa esposa Donya Blanca.

Se lliuraren alguns combats en son terme que estava dominat completament per les tropes carlistes.

Atravessat el poblet de Sú el camí segueix en amunt per a guanyar el cim de la serra.

5 h. 10. Se troba el camí ral de Cardona al Miracle (*Itinerari n.º 10*), el qual se segueix.

6 h. Santuari del Miracle.

ITINERARI N.º 15

De Suria a Coaner

1 h. 15. *Passejada de bosc y montanya. Important temple romànic a Coaner y restos d'un castell migeval. Excursió bonica que's pot fer bonament en un dia des de Barcelona, aprofitant la combinació de trens y dinant, si es vol, a Suria.*

Se segueix en amunt la carretera de Manresa a Cardona.

10 m. Se deixa la carretera prenent-se a l'esquerra ample camí que's dirigeix a trobar el Cardener.

20 m. S'atravessa el riu per una palanca y se segueix vora amunt, endinsant-se el camí per entre bosc y dominant la vall. El Cardener dona grans revolts. Belles perspectives del riu.

35 m. El camí sempre entre bosc s'enfila per la vora dreta de la rivera de Coaner que baixa a unir-se al riu. La vall va tancant-se.

Efectes molt pintorescos.

50 m. S'ovira Coaner per entre els bells accidents de la tancada vall. Bella vista del castell y de la iglesia que's destacan dalt d'un enasprat promontori que apareix al fons de la vall.

El camí va pujant a través del joganer curs de l'aigua, que corre entaforada entre bancals, arbredes y alguns conreus damunt de les marjades.

1 h. 5. S'arriba al peu del promontori rocòs y deixant el riu al fons, que ve de donar un gros revolt, se puja per un viarany serrat amunt per a guanyar el cim.

1 h. 15. **COANER.** Iglesia parroquial de Sant Julià, situada garbosament, ostentant sa antigüetat y sa bellesa damunt d'una aresta rocosa y encinglada que domina la seva vall per tots indrets. El riuval rodeja el promontori.

El temple de Coaner es un bell y interessant exemplar romànic, constituït en l'interior per tres naus corresponents a tres absis que s'acusen bellament en el exterior, essent el central major que'ls altres. La

porta està oberta a un costat y orientada a llevant. Absis y murs exteriors estan elegant y senzillament ornats per arquets y platabandes. El teulat es a dues vessants, alçant-se en la part d'abaix de la iglesia, a ran de mur, un esbelt campaneret de dos pisos ab teulada a quatre vessants; ses obertures estan molt desfigurades, més conserva en algun costat bells agime-

d'antiga mansió feudal. Aquest castell citat en distints documents havia pertangut als ducs de Cardona. El rei d'Aragó Pere IV va vendre, en 1385, sos drets reials sobre aquest castell al noble Francisco de Perelló per 5000 florins d'or. Al peu d'aquests trocejats murs hi ha una modesta pagesia.

No lluny tampoc de la iglesia y en el costat oposat al castell, hi ha la rectoria, bella mansió de placidesa; en son pati s'hi noten uns escaients degotalls.

Separat del promontori aon iglesia y castell s'aixequen y a uns cinc minuts de distància, s'hi troba el Santuari de Nostra Senyora de Coaner. S'aixeca damunt de la vall en un petit planell enlairat. Es un edifici de modestes pretensions, ab campaneret d'espadanya. Les parets son llises y emblanquinades. La imatge de la Verge, que s'hi venera, atrau

Coaner

piadosament la devoció dels comarcans.

sos sostinguts per airores columnetes. En el costat oposat a la porta d'entrada hi te adossat un mesquí cos d'edifici aon hi ha la sagristia. L'entonació general dels murs es simpàtica pel colorit que li ha donat la patina dels temps.

Prop de la iglesia, en la propia aresta rocosa y en lloc prominent, s'alça una robusta torra rodona emmarletada. Es de gran alçaria y està fonamentada en la penya. Unides a la torra hi ha trocejades ruïnes, despulles

El terme parroquial de Sant Julià de Coaner pertany al Municipi de Sant Mateu de Bages. Dintre d'aquest municipi hi ha els poblets de Castelltallat y Claret dels Cavallers pertanyents a la comarca de Bages y els de Coaner, Saló y Majà a la comarca del Cardener.

Coaner y son castell se troben en el límit d'aquesta.

El terme parroquial de Coaner te unes 30 cases y 200 habitants y confronta ab els de

Suria, Sant Mateu de Bages y Castell tallat del bisbat de Vich per sos indrets de llevant nord y mitjorn y ab els de Salo y Torruella del bisbat de Solsona pel de ponent.

ITINERARI N.º 16

De Cardona a Coaner

3 h. *Bonica excursió de montanya. Pot fer-se d'anada*

segons piadosa tradició se feu inmovil la Verge que's venera en la iglesia parroquial, al esser portada en processó des de Salo aon havia sigut miraculosament trobada. Segons la propia antiga tradició la Verge permeté esser transportada a la parroquia de Sant Miquel mitjansant el vot que se li feu de la edificació d'una capella en aquest collet. Fins a la mateixa capella acostuma a portar-se la

Cardona desde La Pietat

o retorn per Suria, seguint la carretera y l'itinerari anterior.

Se surt de Cardona pel portal de Sant Miquel, seguint-se el camí ral de Calaf y del Miracle (*Itinerari n.º 10*).

El camí puja notablement, desenrotllant-se un bell panorama sobre Cardona.

Se passa pel peu de la modesta capella de la Pietat, aon

Verge de la Pietat en processó quan alguna calamitat afligeix a la vila de Cardona.

Aquest collet abans s'anomenava de les Torres ab motiu d'haver-n'hi existit dues en temps antics, de les quals en quedan encara fonaments y restos de murs.

Destruïda l'anterior capella, en 1811, durant la guerra de la Independencia, fou inaugurada l'actual en l'any 1820.

Una torra de defensa abandonada, que hi ha propera a la capella, fou alçada en 1838 en temps de la guerra carlista.

Se dominen extensos horitzons de montanyes, la vall del Cardener, la horta de Cardona y el trauc de l'Aiguadora.

15 m. Se deixa el camí ral y se'n pren un altra a l'esquerra que va donant un rodeig per damunt de la clotada del Salí.

20 m. Oratori del Ribera, petit padró alçat al peu del camí.

30 m. Bulcegura, casa de pagès que's deixa en un costat. Continua el camí serrejant.

40 m. Collet de Santa Cecília—585 m. alt.—aon se deixa la vall del Salí. La ermita de Santa Cecília se troba a l'esquerra en un cap de serrat dominant bella extensió de territori. Per la diada de la Santa s'hi fa un gros aplec molt concorregut pels cardonins. La capella no ofereix particularitat esmentable.

Segueix el camí per dalt de la careneta en vistes, a la dreta, de les altes montanyes de Matamargó y de Pinós y de clotades y baixes serres, moltes d'elles emboscades.

55 m. Entra l'camí dins d'un hermós bosc de pins reduint-se la vista y fruit-se en cambi de bella ombra y perspectives d'entonació suau.

1 h. Cap de Bosc. Serradet airejat entre una vall que va a confluïr al Cardener prop del pont de Malagarriga y altra que desaigua més avall de La Torruella davant de la fàbrica de can Palà.

Al mig de la clotada que s'obre a la dreta y entre hermosa boscuria s'hi destaca la casa de Divins.

1 h. 10. Se passa pel peu de la casa de Fontelles quedant enlairada en la mateixa vessant de serra la de Comabella.

El camí va descendint per la vall de Divins entre bells paisatges de bosc.

1 h. 45. Can Xonet, petita casa de pagès en el sot de la vall.

1 h. 50. S'atravessa el riu de Vallbona, format per varies torrenteres, entre elles la de Divins. Va a desaiguar al Cardener davant de la fàbrica Palà.

Travessada l'aigua's deixa a l'esquerra el camí que va pel clot a sortir al Cardener y's puja ràpidament entre espessor de bosc. Aquest trajecte molt bell per naturalesa es en cambi molt dolent, sobretot per a les cavalleries.

En el sot a la part esquerra del riu y dalt d'un marge, s'hi ovira la grossa casa de Vallbona, ab iglesieta de la propia casa.

2 h. 10. Collet d'Horta. La capella d'aquest nom queda a la dreta en el cim de la serra que separa la vall de Saló de la de Vallbona. La serra s'esten fins al peu del Cardener.

Travessat el coll se baixa pel costat de la vall de Saló, sempre entre paisatges de bosc y bells punts de vista. S'ovira Majá (*Vegís itin. n.º 14*) en amunt de la vall.

2 h. 20. S'atravessa la rivera de Saló y es puja seguidament per la vessant oposada.

2 h. 45. Se guanya en una colladeta la serra que separa la vall de Saló de la de Coaner. Hermós punt de vista sobre aquesta última vall, al mig de la qual en un promontori rocós, s'hi aixequen la antiga iglesia y les ruïnes del castell.

Se baixa fortament per la recta vessant.

3 h. Coaner.

ITINERARI N.º 17

De Cardona a Calaf

PER LA PARADETA

6 h. 30. *Antic camí ral de ferradura, abans molt freqüentat, avui molt poc fressat,*

carreter a l'esquerra que inter-nant-se dins de l'hermosa baga de pins del Mojalt, ofereix tot l'aspecte d'un extens parc natural.

1 h. 10. Se deixa el camí carreter que va a la casa Llor-della, situada a l'esquerra a pocs minuts de distància. Es una grossa casa de pagès, ab antiga capelleta adjunta.

Deixant el camí carreter se pren un petit camí de ferradura

Baga del Mojalt

fent-se a voltes mig perdedor. Bonica excursió a través de serres y hermoses boscuries; es itinerari molt recomanable.

Se segueix a la sortida de Cardona el camí marcat en el itinerari n.º 10.

30 m. Se deixa'l camí del Miracle senyalat en el propi itinerari, prenent-se un camí

molt perdedor que puja per dins del bosc dominant la clotada.

1 h. 20. La Bassa del Bironés, en la qual hi sol haver-hi sempre una quantitat d'aigua recollida de les pluges. Se va pujant constantment revoltant la clotada.

1 h. 30. El Bironés, casa de camp dalt de la serra. Bon do-

mini de vista. Se va serrejant endintsant-se el camí entre espesses bagues d'arbres molt corpulents, en les quals no hi havien entrat encara les mans dels destralejadors. Hermosos efectes de clotals asprosos y de serres negrenques, revestides de bosc de dalt a baix. Misteri y soletat regnen arreu.

1 h. 45. Collet emboscacat d'aon s'ovira, a través dels pins, la iglesia de Matamargó destacant-se en el cim de la serra davantera, a l'altra part de la enfondida vall.

Va baixant-se a través del bosc, amagat el camí entre la espessor de la baga.

2 h. 5. La Garriga, grossa casa de pagès que's deixa a l'esquerra. El camí surt del bosc. Forta baixada dret a la rivera de Matamargó.

2 h. 15. Rivera de Matamargó, aon se troba el camí del Miracle a Suria per Saló (*Itinerari n.º 14*), el qual se segueix en sentit invers.

2 h. 40. Dos aiguës. S'atravessa la rivera, davant del Toll del Diable, deixant-se'l camí de Saló y Suria. Se segueix la vorera esquerra de la rivera de Vallmanya.

2 h. 45. S'atravessa aquesta rivera que, nascuda en els caients de la serra de Pinós, baixa per accidentat y pintoresc fondal y s'empren la pujada per la vessant dreta, creuant la baga de pins.

2 h. 55. Se segueix entre bosc per dalt de la serra, entre l'hermos fondal de la rivera de Vallmanya y el no menys interessant de la baga de Esquises. Se deixa al dessota la fresca font del Paradís. Bell camp d'esplai per a l'esguard.

3 h. 5. Casanova de la Oliva, en el cim mateix de la serra y en bonic planell conreuat, rodejat de bosc. El camí continua serrejant per dalt d'aquest brancal arrencat de la serra de Pinós.

3 h. 15. Hostal de la Paradeta, molt concorregut quan el trasbals se feia en matxos de bast. Era obligat lloc de parada dels traginers, ja que's trobava a meitat del camí. Avui l'abans renomnat hostal ja no existeix, morí quan acabà de mancar el transit, estant actualment convertit en pobre masoveria.

S'obren a banda y banda del camí les recloses valls de Vallmanya y de Prades, fruint-se de bon cop de vista sobre les mateixes. En la sotalada dreta s'hi ovira la iglesia de Vallmanya.

Se descobreix, bon xic allunyat encara, el poblet de Prades, en una rienta planada tancada als costats per les serres del Pal y de Pinós.

El camí serreja en baixada, dominant naixent fondal emboscacat.

3 h. 20. Cal Ase negre, petita pagesia.

Va revoltant-se la clotada de la rasa de Prades.

3 h. 50. Se rejunta el camí de Prades. Aquest poblet se troba a la dreta, a cinc minuts de distància (*Itin. n.º 18*).

El camí s'encara de dret ab la serra del Pal que's presenta al enfront com alta barrera emboscada.

3 h. 55. Travessat el plà de Prades el camí s'enfila en reblincola serra amunt, internant-se en la baga de pins y guanyant ab l'alçaria ample domini de vista. Extensos horitzons vers al trau obert per la rasa de Prades. La serra de Pinós, tota

propera a ponent, ofereix un magestuos aspecte. La costa es bon xic fatigosa, atemperada en gran part la fatiga per la frescor de la baga y l'ombra benefactora de l'arbreda

4 h. 15. Cim de la serra del Pal 900 m. alt. — Magnífic panorama. La vista abarca una considerable extensió de territori, limitat en el quadrant nord pels cims pirenenes, serres de Cadí y Port del Comte. En la part de mitjora que's descobreix al arribar al cim, s'obren al dessota els plans de Calaf y les terres de Sagarra, marcant-se en l'horitzó els trencalls abruptes del Montserrat y l'esquenall agut de Sant Llorenç de Munt. Més a ponent se dibuixen les montanyes de les províncies de Tarragona y de Lleyda.

La serra del Pal s'estreba en l'alta y extensa serra de Castell-tallat que corre cap a llevant, formant un alt muradal entre la Sagarra y les comarques de Bages y del Cardener. Se dona la mà ab la serra de Pinós que s'alça a ponent en direcció decantada al nord. Son aquestes montanyes compreses entre les importants del territori català. Entre les serres del Pal y de Pinós hi corre l'aigua de Prades.

La serra del Pal està emboscada fins al cim y per abdos costats.

Se baixa entre bosc descriptiu llaçades. La pendent es molt recta.

4 h. 25. Se deixa a la dreta un camí que va a La Molsosa. Aquest poblet s'ovira a distància d'una mitja hora, a ponent, dalt d'un grop avançat de la serra.

Se segueix baixant, entre el bosc, per una derivació arren-

cada de la serra del Pal y estrebada ab la de Boixadors.

4 h. 30. Collet en la serra entremig de dues valls; la de la dreta's dirigeix al riu Bregós.

4 h. 40. Pujada sempre entre bosc per la montanya de Boixadors.

4 h. 50. Oratori de St. Pere de Boixadors en un collet, del que se'n despren un serrat damunt del que s'hi aixeca, ocupant tot el cim, el poblet de Boixadors ab s'antiga iglesia y les ruïnes del castell, formant una pintoresca agrupació—820 metres alt.—Del enrunat castell se'n destaquen les torres y llenços de murs. Queda a uns cinc minuts de distància.

Boixadors pertany al terme municipal de Salavina y a la comarca de la Sagarra.

4 h. 55. Altre collet que's troba fronter al del oratori de Sant Pere y que s'atravessa pera empendre la davallada. Nou punt de vista sobre els plans de Calaf y les baixes serres de la Sagarra.

Se deixa a la dreta un camí carreter que va revoltant llargament y s'empren la baixada entre bosc per un camí molt dreturer.

5 h. 15. Acabada la baixada s'va planejant entre dues valls.

5 h. 20. Els Saguers, casa de pagès en el llom de la carenete, entre les citades valls. Camí de bosc.

5 h. 40. S'arriba a un cap de serrat entrant-se tot seguit en els plans de Fortesa, en vistes de l'airós campanar de Calaf, un dels més alts de Catalunya, que s'ovira des de molt llunyanes distàncies, sobresortint sempre alterós.

5 h. 55. La Llavina, petit poblet que's deixa de banda. Es

adjunt també a Salavinera. A la dreta, a no molt llunyana distància, en el plà, s'hi ovira el poblet antic de Fortesa que te notables restos de construccions migevals. Junt ab Boixadors y La Llavinera forma part del districte municipal de Sant Pere de Salavinera, partit de Igualada, en la comarca de la Sagarra.

Van creuant-se els plans de Calaf que per sa situació enlairada y descoberta son molt fuetejats pel vent.

6 h. 30. CALAF (*Itinerari n.º 4*).

ITINERARI N.º 18

De Cardona a Calaf

per Matamargó

7 h. 15. *Bon camí de ferra-dura. Belles travesses de montanya. Variant molt interessant de l'itinerari anterior.*

Sortint de Cardona se segueix el camí marcat en l'*itinerari n.º 10*.

1 h. 40. Oratori del Miracle. Encreuament de camins. Se segueix el de la esquerra, deixant-se ben prompte a la dreta el que va al Santuari de Pinós.

Va recorrent-se la planada. En mig dels bells conreus s'hi destaca la grossa pagesia de la Pobla. Quedan enlairades en darrera les torres de Cimat.

1 h. 55. S'arriba al extrem del plà y el camí s'endinsa en un espès y hermós bosc. El trajecte es deliciosament ombrejat, sadollat del flaïre de les herbes bosquetanes y engalanat per la bellesa dels jolius paisatges.

Els caients de la baga vessen a l'amagada rasa de Torrecassana que afluïx a la rivera de Matamargó. Baixa el camí en avall de la clotada.

2 h. 15. Torrecassana, antiga casa de senyorial aspecte, ab capella adjunta. Es de les més importants del terme de Matamargó.

Se baixa ràpidament en vistes de la rivera de Matamargó. La iglesia parroquial d'aquest poblet s'aixeca dalt de la serra en la part frontera de la vall.

2 h. 20. Molí de Torrecassana, aon s'atravessa el camí de Suria al Miracle (*Itin. n.º 14*). Allí mateix s'ajunta també a la rivera la rasa de Torrecassana.

Atravessat el riueral se puja ràpidament pel rampant de la serra, pel mig d'atapeïda baga y per molt dreta costa.

2 h. 30. MATAMARGÓ, petit poblet de la comarca del Cardener que junt ab Vallmanya forma part del municipi de Pinós. Son terme parroquial ab 27 cases, moltes d'elles escampades y algunes molt importants, com son les de Cases, Cirerol y Torrecassana, compta ab 150 habitants.

La iglesia de Sant Pere de Matamargó, de construcció moderna, no ofereix particularitat digna d'esment, a no esser sa posició pintoresca en el cim d'un grop espatat, en el lloc més enlairat de sa propia serra. Sa situació es alegre y airejada y des de'l campanar se domina un extens y bell panorama. Depenia aquest temple en el segle XII de la abadia de Cardona.

Rodejen la iglesia unes quantes cases agrupades a son entorn, esglaonades en el rampant penyalós del costat de migjorn. Aquest poblet en els límits de

la comarca del Cardener porta un nom marcadament termenal.

En la Creu dels Albats, terme d'aquesta parroquia, hi existeix un dolment junt al qual s'hi trobaren ossos humans.

Distà una hora llarga de Bergús al nord-est, altra hora de Saló al ESE. (*Itin. n.º 14*), altra de Vallmanya a migjorn y hora y mitja de Sú al nord (*Itin. n.º 14*), que són els termes parroquials que hi confronten.

Al deixar la iglesia el camí baixa pel costat de migjorn, per entre balços de penya, damunt dels que s'hi aixequen les poques cases acoplades.

2 h. 35. Les Cases, grandiosa pagesia voltada de belles ombres de bosc. Es de notar al davant de la casa una gegantesca alzina molt ben tallada y esbelta. Arrenca de flor de terra ab un bell ramell de troncs rectes y corpulents que estenen llurs brancalls, formant en son conjunt una alta y ampla copa arrodonida. Aquest hermos exemplar té molta renomada per tot el vol de la rodalia. La casa té una capella anexa.

Des de les Cases el camí revolta planerament pel bosc, resseguint clotades d'espessa baga, després de deixar a la dreta la grossa casa de Cererols, que té també capella pròpia. Se perd ben prompte de vista el pintoresc poblet de Matamargó entre la espessor de la arbreda y els revolts del camí.

2 h. 45. Pi Agafat, altre notable exemplar d'arbre molt renomnat també en la encontrada. És alt, coput y sapat y d'original estructura.

2 h. 50. La Creu de Molsosa, cap de serrat, aon s'hi aixeca una creu de fusta. El

camí va travessant boscos y una amagada torrentera.

3 h. 10. La Molsosa, masia pròpia al camí. Se baixa a trobar la riera de Vallmanya que's remonta per sa vorera esquerra. La estreta vall té un aspecte molt interessant y pintoresc; l'aigua corre amagada entre boniques arbredes y montanyes rectes, d'emboscats caients.

3 h. 20. La Oliva, altra pagesia que té pròpia, sobre la barrancada solitaria, la petita capelleta de Sant Pelatj.

3 h. 25. Prat de Vallmanya, casa gran de pagès, de molt bon aspecte, construïda ab grosos carreus en sa part més antiga y ostentant bons portals adovellats.

A la dreta, en lloc un xic enlairat y en un replà format per la clotada, s'hi troba el petit caseriu de Vallmanya. Resalta, entre les modestes cases de camp, el campanaret de la iglesia parroquial de Sant Pere. El temple és de gust barroc y data de poc més d'una centuria. No poseeix exterior ni interiorment cap detall digne d'atenció especial.

Vallmanya forma part del municipi de Pinós.

El terme parroquial de Sant Pere de Vallmanya té compreses moltes pagesies escampades formant un conjunt de unes 40 cases ab 207 habitants segons el cens parroquial.

El veïnat que envolta la iglesia està situat a redós de la serra de Pinós en els orígens de la riera de Vallmanya que s'ajunta a la de Matamargó o de Saló en el lloc nomenat Dos Aigües. (*Itinerari n.º 14*).

Confronta el terme, ab Pinós vers a ponent (*Itinerari n.º 20*),

ab Matamargó dret al nord, ab Saló vers a NE. (*Itin. n.º 14*) y ab Castelltallat y La Molsosa a mitjorn. Aquestes últimes parroquies, del bisbat de Vich, no pertanyen ja a la comarca, separades per les altes serres del Pal, de Castelltallat y de Pinós.

El camí s'enlaira entre bosc, creuant un petit torrent que s'origina tot proper. Bonics clotals.

4 h. L'Aubasser de Vallmanya, casa la més important d'aquest terme y parroquia. Sa situació es molt pintoresca, en una clotada emboscada.

El camí va remontant, entre bosc, per a guanyar la aresta despresa de la serra de Pinós que, unint-la ab la del Pal, separa la vall de Vallmanya de la de Prades.

4 h. 25. S'entra en el plà de Prades, en vistes d'aquest poblet.

4 h. 30. PRADES—820 metres alt—poblet que forma part del terme municipal de La Molsosa, bisbat de Vich y pertanyent ja a la comarca de la Sagarra.

Ofereix una pintoresca agrupació de cases ab un seguit de petits carrerons al envolt de la iglesia y d'una placeta de forma irregular. Les cases tenen un tirat molt marcat de montanya. Està situat en un planell enlairat al repen de la serra del Pal, brancal de la de Castelltallat, alçant-se dret a ponent la magestuosa serra de Pinós. Prades pertanyia al senyoriu del Abad de Cardona.

Atravessat el poblet el camí va planejant encarat ab la serra del Pal.

4 h. 35. Enforc ab el camí que ve del Hostal de la Paradeta (*Itinerari anterior*).

Se segueix el propi itinerari fins a Calaf.

7 h. 15. Calaf.

ITINERARI N.º 19

De Solsona a Calaf

per Ardèvol y Cellers

7 h. 45. *Cami de ferradura. Hermoses travesses de bosc y montanya. Visites molt interessants a Ardèvol y al antic cenobi de Cellers.*

Se segueix desde Solsona'l camí del Miracle indicat en l'*itinerari n.º 12*

2 h. 10. L'Empelt. Se deixa a la esquerra'l camí del Miracle que va serrejant y's baixa cap a mitjorn per la clotada de la dreta.

2 h. 15. Can Roca, petita casa de pagès. Continua la baixada vers al fons de la vall y envistes de la iglesia de Sant Just. Camí bonic de bosc.

2 h. 35. Comalera, casa de pagès situada a l'altra part de la barrancosa rasa de son nom. Va baixant ràpidament el camí per l'asprosa y emboscada vall.

2 h. 55. S'atravessa una enxorrencada torrentera que baixa, a la esquerra, dels replecs de la serra del Miracle. En el cim s'hi ovira la capelleta de Sant Roc, del terme de Sant Just.

3 h. S'atravessa la rivera de Sant Just que baixa del cim de la serra del Miracle, per de sota La Carral. Es ampla y's despenja entre grans bancals de penya, de pintoresc aspecte.

Se puja un promontori damunt del qual hi està situada la iglesia de Sant Just.

3 h. 5. Sant Just, iglesia dotada d'un benefici. Era fins fa

poc ajuda de Sú. L'obra del temple es d'època del renaixement. Té quatre claus esculturades ab figures de Sants, en les voltes. L'altar major es de la propia època ab escultures y requadros pintats. Adjunt al temple hi han unes quatre o cinc cases. Està situat aquest veïnat, depenent del municipi de Pinós, en el cim d'un promontori rocós que domina una fonda vall formada per unes quantes rases y torrents que convergeixen a la rivera de Llanera.

Deixant el petit veïnat de Sant Just se baixa cap al fons d'altra rasa o fondal, aon l'aigua furgant la roca ha deixat alts bancals de penya.

3 h. 15. S'atravessa una petita torrentera.

3 h. 20. S'atravessa la rasa en un pintoresc fondal guarnit de roques, de bella vegetació arborescent y de verdes y pregones goigues. Conflueixen en aquest fondal dues torrenteres. Se puja per la vora esquerra de la més estreta, inclinada a mitjorn. Bonic camí de bosc format per esplèndida pineda.

3 h. 35. Queda a la esquerra al fons del sot una amagada pagesia. Trajecte molt pintoresc.

3 h. 50. Collet entre bosc dominant altra clotada. Se va faldejant entre arbreda.

4 h. Se creua altra colladeta, ovirant-se al enfront a la altra part de fonda rasa'l pintoresc poblet d'Ardèvol, encastellat damunt de recta serra, produint una bella impressió al esguard. Se destaca notoriament l'alta torra mijeval.

Se baixa per ràpida pendent dret al fons de la vall.

4. h. 5. S'atravessa la rivera d'Ardèvol, tributaria de la de Llanera y originada sota les Planes del Cós. En els barrancs del riueral, entre roques y penyals, s'hi menen hortes y camps.

Atravessada la rivera s'emprèn ràpida y penosa pujada per la recta pendent de serra, fins arribar al collet d'Ardèvol obert entre la iglesia y la gegantesca torra.

4 h. 15. ARDÈVOL, poblet de 12 cases y 55 habitants formant gaire bé un carrer unic, d'una sola cara, encapçalat per la torra gegantesca y per la iglesia parroquial.

Forma part junt ab Vallmanya del municipi de Pinós.

La iglesia parroquial baix la advocació de Santa Maria es bastant moderna y d'estil renaixement no oferint particularitat remarcable. Està alçada damunt dels restos de la antiga, existent ja en el segle XII, essent donada, en 1123, a la Canonica de Santa Maria de Solsona per Pons Huc de Cervera. Pot veure's en l'interior, en l'altar del Roser, un retaule del renaixement ab apreciables pintures en sos requadros.

El terme parroquial d'Ardèvol està format per 42 cases ab 260 habitants. Dista la iglesia mitja hora llarga del Santuari del Pinós, prop del qual hi ha la casa comunal; unes dues hores escasses del poblet de Vallmanya comprés dins del mateix municipi (*Itin. n.º 18*); una hora de la veïna iglesia de Llanera (*Itin. n.º 28*); una hora y mitja de Claret de Figuerola (*Itiu. n.º 24*); altre tant de la de Sú (*Itin. n. 14*); igual de Cellers y dues hores de Matamargó (*Itin. n.º 18*).

Davant de la iglesia, un xic separada y unida a les cases del poble, s'hi aixeca una alta torra mijeval de grans proporcions, rodona y rabassuda, que sobresurt aïrosament y domina totes les edificacions. Té una porta-finestra enlairada en un de sos costats y altres petites obertures, ab vestigis d'enrunats pedrers o matacans. Està escapçada en sa part superior y

En el petit caseriu hi ha escoles municipals y un hostal. Està estés de llarg a llarg ocupant tot el cim d'un serrat, avançat entre'l fondal de la riera d'Ardèvol y la més petita clotada d'una rasa que's forma allí mateix al peu del poble. La situació es molt pintoresca.

S'empren davant de la iglesia un camí que s'enfila en direcció a la serra de Pinós.

Ardèvol.—Vista general.

té una grossa esquerda vertical que la ratlla de dalt a baix amenaçant sa seguretat. Al costat de la torra hi ha un vell edifici en ruïnes, restos d'antiga mansió senyorial, el qual ofereix encara algun caracter apreciable. La noble casa d'Ardèvol quedà refundida ab la de Cardona, pertanyent avui aquests restos senyorials a la casa de Medinaceli.

4 h. 25. La Creu; collet entre les valls d'Ardèvol y de Claret, d'aon se frueix de bell cop de vista del pintoresc poblet y de bella extensió y conjunt de valls y separades montanyes.

Se perd de vista Ardèvol y se segueix per un camí que revolta la vall, ornejat de bosc.

4 h. 35. Castellanes, casa de pagès que's deixa enlairada a la esquerra.

4 h. 40. S'atravessa la torrentera que enfondeix la vall y's puja sobtadament.

4 h. 50. Collet de Peça Rodona. La casa d'aquest mateix nom queda a la dreta, en el cim

d'un estrep de serra, revoltant-se en amunt del faldar de la montanya.

5 h. S'arriba dalt de la serra en el collet que separa la vall de Claret que s'acaba de remontar de la de Cellers que s'obra al altre costat. Bell efecte d'aquesta última ensotada vall vestida de bosc.

Embrancament de camins en el coll; el que s'acaba de seguir, un de molt fresat que vé de

5 h. 25. S'assoleix el fons de la encongida vall, estreta y ferèstega, pera on entre barrancs, codols y roques estimbades, saltirona el petit rierol. Se segueix prop d'ell.

5 h. 30. S'atravessa'l petit curs d'aigua, prop del monastir.

Cellers, antic cenobi benedictí, depenent en altre temps, del monastir de Sant Sadurní de Noya. Se conserva la notable iglesia romànica restau-

Monastir de Cellers

Pinós revoltant el cim de la clotada, altre que va a Claret y per fi'l del enfront, molt menys marcat, que va dret a Cellers. Se segueix aquest últim que s'endinsa entre bosc dominant la esquerra clotada que s'obre al fons a la esquerra.

5 h. 15. Oratori de Cellers. S'ovira en el clot l'antic monastir en un petit planell format en el sot de la pregonia y embarrancada vall.

Se baixa fortament per estimbat corriol. Terror mol pedregós. Vegetació arborescent.

rada en 1898 pel bisbe Riu de Solsona, de bona memoria. Té adjunta una vella edificació, avui masoveria. La portada reclosa dins d'un pati esquifit està renovada tenint un bell portal romànic y un elegant finestral del propi estil. L'interior de la iglesia està format per tres absis semicirculars, traçats en forma de capçal de creu; en l'interstici dels absis hi ha una petita absiola per banda que no s'acusa en l'exterior, estant cavada en els contraforts rectangulars. El presbiteri, aon s'hi

puja per graonades que s'enlairren a abdós costats, s'aixeca sobre elegant cripta sostinguda per murs ab columnes en els costats, formant en el centre un temple, sota la volta, constituït per quatre columnes de esculturats capitells. El conjunt es sever y elegant y pre-disposa al reculliment y a la devoció. En la part exterior els tres absis se descobreixen lliurement separats per contraforts angulars.

Se guarda en el Santuari una urna de plata contenint venerades relíquies dels Sants Màrtirs Celedoni y Armenter, patrons de Cardona.

Està situat aquest cenobi en lloc reclós, en un petit planell al peu de la rasa y en l'entrada de fragós engorjat, tot lo qual contribueix a donar-li un conjunt de severitat, arrobament y misticisme. Produeix una impressió fervorosa de reculliment, misteri y melangiosa poesia.

La iglesia parroquial de Sant Martí de Cellers se troba un quart més en avall a la vora dreta de la riera, en lloc un xic enlairat damunt de la mateixa.

Deixant en el sot el Monastir y l'amagat rierol, s'enfila'l camí per entre bosc sobre la vessant esquerra de la vall.

5 h. 45. Hostal del Vent, en un collet en el cim de la serra.

Enforc ab el camí de Pinós a Castellfullit (*Itinerari n.º 23*)

Se segueix el camí marcat en el propi itinerari.

6 h. 25. Les Guixeres, aon se deixa a la dreta'l camí de Castellfullit.

Se baixa de dret al fons de la vall del riu Bregós.

6 h. 45. ANFESTA, petit poblet que forma part del muni-

cipi de la Molsosa. Té un aspecte molt pintoresc y conserva antigues torres.

S'atravessa l'aigua davant del poble y's puja entre bosc per la vora esquerra.

7 h. Fita indicadora del límit de la provincia de Lleyda ab la de Barcelona, junt a una casa que es ja del terme de Calonge.

Aquest poblet d'aspecte també pintoresc se destaca enlairat en la part oposada de la vall.

Se va seguint planerament pel faldar de la serra, fruit de bonic colp de vista. Se descobreix al fons el campanar de Calaf, ressortint en l'últim terme de montanyes.

7 h. 15. Se deixa a la dreta dalt d'un turó'l veïnat de Dos Aigües del municipi de Calonge.

7 h. 25. Se troba la carretera de Pons a Calaf, que se segueix cosa de 2 kilòmetres (*Itinerari n.º 4*).

7 h. 45. CALAF.

ITINERARI N.º 20

De Cardona al Santuari y serra de Pinós

3 h. 30. *Excursió interessant que pot ferse a peu o en cavalleria. Pot combinar-se anant a pernoctar desde Pinós al Santuari del Miracle o a Solsona o be seguir dret a Calaf, Castellfullit de Riu Bregós o Torà* (Itineraris números 22-23-24).

Se segueix a la sortida de Cardona el camí del Miracle (*Itin. n.º 10*).

1 h. 40. Oratori del Miracle. Encreuament de camins. Se deixa a la dreta el del Miracle,

a l'esquerra el de Matamargó y a l'espatlla el de Bergús.

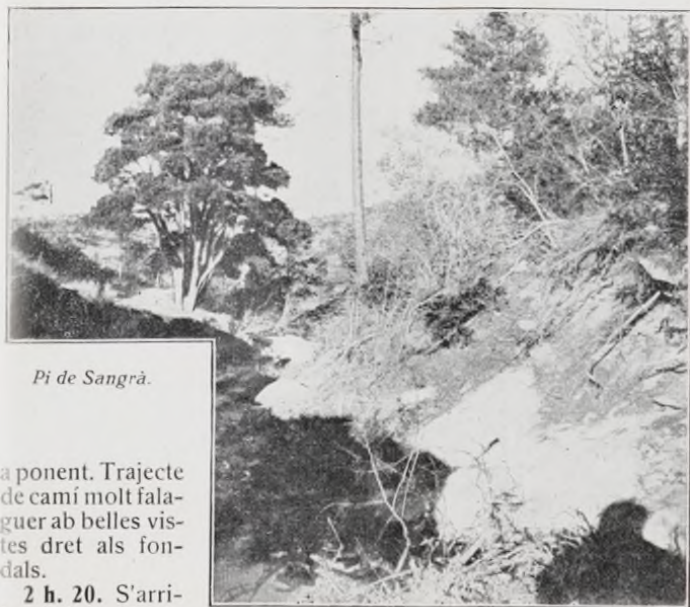
Va travessant-se el plà, ben conreuat y brodat d'arbreda.

1 h. 45. Queda a l'esquerra La Pobla, bona casa de pagès.

2 h. Se penetra dins d'espléndida boscuria, baixant el camí per les vessants de la riera de Matamargó, en direcció

bellesa. Va seguint-se pel peu de l'aigua, que saltirona entre roques; el bosc estès per les vessants acompanya'l camí; el fons tortuós de la vall se presenta asprós y envoltat de misteri.

2 h. 30. Pi de Sangrà. Notable exemplar que té una forma del tot original. Cinc

Pi de Sangrà.

a ponent. Trajecte de camí molt falaguer ab belles vistes dret als fondals.

2 h. 20. S'arriba al fons de la vall, seguint-se en amunt el camí de Suria al Miracle (*Itinerari n.º 14*), des de aprop del molí de Fornells.

La casa de Fornells queda enlairada a la dreta.

2 h. 25. S'atravessa'l riueral y deixant el camí de Sú y la riera de Matamargó's remonta la vorera esquerra de la rasa de Sangrà. El trajecte es deliciós y el clotal molt pintoresc, fent-se el camí agradibilíssim; l'enforc dels dos riverals es de poètica

magnífics y robustos troncs arrenquen de la soca a ran de terra y bifurcant-se seguidament formen un ramell de dotze altres troncs, alts y rectes y de espléndida brancada. Se troba sota'l camí y al peu del aigua, que banya sa socalada.

El camí va remontant la clotada, que s'origina en els alts replecs de la serra de Pinós.

2 h. 45. Iglesieta de Sangrà que té per patró a Sant Grau.

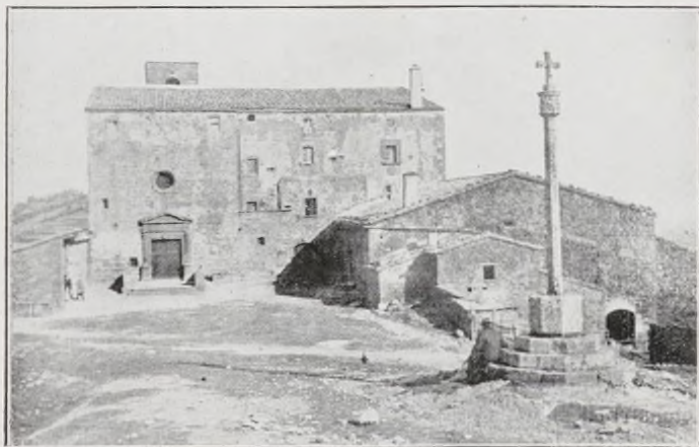
Pertany a la parroquia de Sú. Es d'època relativament moderna y no ofereix altra particularitat sino sa situació pintoresca en clotal amagat, enlairada bon xic sobre la fondalada y envoltada de bosc. Té propera una pagesia.

El camí passa sota la iglesia i remonta la vessant de bosc, deixant el riu al fons, tot reblincolant per la arbreda.

2 h. 50. Se deixa a la dreta un camí carreter que va a les

pedra, ab un anell bellament esculturat, ornat ab figuretes. En la iglesia s'hi venera la Verge de Pinós. L'obra del temple es senzilla, sense apariència y mancada de merit artístic o arqueològic. En l'altar del Roser hi ha un apreciable retaule del sigle XVI. El Santuari havia pertangut als cavallers de Sant Joan de Jerusalem.

La vila de Cardona, per un vot popular, visita anyalment en romiatge el Santuari de Pinós,

Santuari de Pinós.

Planes del Cós, a la vall d'Ardevòl y a Torà (*Itin. n. 25*).

3 h. 5. S'arriba al cim de la serra y es troba'l camí de Solsona a Pinós (*Itin. n.º 21*) que se segueix.

3 h. 30. Santuari de Pinós, situat al bell plà d'un collet obert en la serra del seu nom. Davant de la iglesia formen una placeta, l'hostal, la rectoria y una masoveria. En el costat obert en la part de ponent s'hi aixeca una bonica creu gòtica de terme, de

el terç diumenge de Maig, en record de una aparició de la Verge ocorreguda segons tradició en l'any 1507 en temps de pesta. Es un aplec que acostuma a esser molt concorregut.

Se celebren tres festes assenyalades en el Santuari, a les quals hi sol acudir molta de gent; el primer diumenge de Quaresma, la Dominica *in albis* y el 2 de Setembre, la principal, diada commemorativa de la Aparició de la Santa Verge.

Des de un petit turonet davant del Santuari se frueix d'un extens y magnífic panorama. Més aquest es molt millor encara des de'l tossal superior de la serra, a un quart escàs de distància a ponent, aon s'hi puja suaument tot carenejant. — 929 m. alt.

La casa comunal del municipi de Pinós, se troba a uns cinc minuts de distància del Santuari, en el rampant de serra encarat a migjorn.

PINÓS poble que dona nom al Santuari, a la serra y al terme municipal se troba separat, en el encapçalament de la vall, dalt d'un penyal aspre y alterós. Produeix un pintoresc aspecte dominat per la grossa creu del Calvari que's destaca en el punt més enlairat, sobresortint a la vegada la petita iglesia parroquial de Sant Vicents, d'origen romànic, ab campanaret d'espada.

El terme parroquial de Pinós confronta ab el de Vallmanya, a l'altra part de serra (*Itinerari n.º 18*) ab Matamargó al NE. (*Itin. n.º 18*) ab Ardèvol vers al nord y ponent (*Itinerari n.º 19*) ab Cellers al SO. y ab Calonge y la Molsosa, que pertanyen al bisbat de Vich y a la comarca de la Sagarra, a migjorn. Compta ab unes 30 cases y 183 habitants. Té anexa la sufragania de Sant Pere y Sant Feliu de Cuiner, sense coadjutor.

El terme municipal ab 725 habitants es molt extens y compren els poblets de Pinós, Vallmanya, Ardèvol y Matamargó.

SERRA DE PINÓS. La serra de Pinós encarada ab els alts estreps pirenenes sobresurt al-

terosa entre les properes montanyes, tenint pertant un domini de vista extraordinari que s'estén vers a tots els quadrants.

Tanquen el llunyà horitzó, al N., la grandiosa serra de Cadí y les gropades colossals del massís del Port del Comte, Estibella, la Tossa Pelada, Cap de Querol y les Morrerres, puig Subirà de Canalda y montanyes d'Oden y Cambrils. A l'altra part del clot del Cardener s'aixeca magestuosa la serra del Verd destacant-se més a llevant el Pedraforca, la alterosa serra d'en Cija y els extensos Rasos de Peguera, termenats ab el característic Cogulló d'Estela. S'avancen més endavant y a més baix nivell, el Cap de Balç, el Codó, les retallades montanyes de Lord y de Busa y les cingladeres de Taravil y dels Tossals. Se dibuixen les accidentades valls del Cardener, Aiguadevalls y Aiguadora. Més ençà es destaquen altres serres més baixes que reclouen els plans de Solsona y la vall del riu Negre; Lladurs, els Torrents, Besora, Linya, Joal y més aprop el Castellvell dominant l'antiga ciutat de Solsona.

Dret al NE. ressurten en apartats termens els alts cims pirenenes de les valls superiors del Llobregat y del Freser; Puigllançada, cim de la Mena, Puigmal y Taga, entre altres.

A llevant més enllà de les cingleres de Capolat, Taravil y els Tossals y de les abruptes serres de Picamill y Picancel y de les més suaus de Guardia y de Sant Pau de Pinós s'oviren les retallades serres de Ayats, Cabrera y Puigsacalm, el massís del Montseny y altres entreteixits de montanyes.

A ponent enllà de les acostades serres del Boix y de la Torragassa, s'oviren el Turb, la serra Serra, la d'Aubens, la del Boumort y el Montsec y plans, valls y montanyes de les comarques lleidatanes.

A migjorn el panorama es extens y detallat, en primer terme sobre les valls del riu Bregós, l'Urgell y la Sagarra, y dret al lluny, en els apartats horitzons, sobre gran part de la baixa Catalunya, sobressortint, entre l'onatge de montanyes, les retallades Roques del Montserrat y la silueta de Sant Llorenç de Munt, perdent-se molt sovint entre la broma o la calitxa, en el llunyà horitzó les serres del Panadés y de les comarques tarragonines.

La serra de Pinós s'allarga de SE. a NO., en una tirada d'uns cinc kilòmetres, formant en son cim uns quants tosçals, dels quals el més alt se troba en el costat de ponent. El santuari està situat en el collet més baix y ample a meitat de serra. Tots els caients son emboscats cobrint l'asprositat de la penya. El costat més espadat es el que mira a migjorn, damunt del poble de Pinós.

L'antic nom de Pinós que porten Santuari, poble y montanya, prové de la constitució penyalosa de la serra y no pas dels pins que en molts indrets la poblen. Els llocs coberts pels pinetars eren coneguts ab el nom de pegueres, com pot notar-se encara en distints llocs de Catalunya y entre altres en els renomats Rasos y poble de Peguera. El mot peguera per pineda es encara viu en alguna comarca. *Penhós* de *pena*, penya, es el nom originari de la serra y com marcadament ho indica la topo-

grafia del terror. Cal prescindir o desconfiar dels atributs més o menys heràldics inventats en la època mijeval.

Dona ses aigües per la part nord a la riera d'Ardèvol y per la de migjorn a la de Pinós, tributaries abdues del riu Bregós. En la part decantada a llevant vessa sos caients a les riveres de Sangrà y de Vallmanya, que llencen llurs caudals d'aigua a la riera de Saló que va a parar al Cardener.

Vers al N. y NO. altra baixa derivació, en les Planes del Còs, l'uneix ab la serra del Miracle que corre vers al NO. separant les aigües del riu Negre, tributari del Cardener, de les del riu Bregós afluent del Segre. Arrenquen del llarg de la serra altres brancals de montanyes que separen les clotades citades d'Ardèvol, Pinós, Cellers Vallmanya, Prades y Sangrà

ITINERARI N.º 21

De Solsona al Santuari de Pinós

4 h. 30. *Camí de ferradura. Excursió molt interessant sobre tot si's combina ab qual-sevol dels itineraris nos 20, 22, 23 y 24, a Cardona, Calaf, Castellfollit y Torà, respectivament.*

2 h. 30. Santuari del Miracle. (De Solsona al Miracle. *Vegis itinerari n.º 12*).

Al deixar el Santuari del Miracle se segueix en sentit invers l'*itinerari n.º 10* o sia'l camí de Cardona.

3 h. 10. Enfore de camins. Se deixa a la esquerra'l camí de Cardona y prenent el de la dreta se segueix per entre l'ombreig

del bosc, tot dominant la vall d'Ardèvol.

3 h. 45. Cal Marxant, prop del camí. Va faldejant-se un estrep de serra, avançat de la de Pinós. S'ovira al dessota, en la vall, la gran casa Tristany,

dona a Torà per Ardèvol (*Itinerari n.º 25*).

Se puja seguidament pel vessant emboscat de la serra de Pinós, deixant al dessota la casa de pagès de Les Planes del Còs. Bell domini de vista.

4h. 20. S'ajunta a la esquerra el camí de Cardona a Pinós (*Itinerari núm. 20*) prop del cim de la serra.

Va serrejant-se per camí frescal, entre la pineda. Variats y bells punts de vista sobre la vall d'Ardèvol, destacant-se'l poble ab sa superba torra. (*Itinerari n.º 19*). La pujada va fent-se suau.

4 h. 30. Santuari de Pinós.

ITINERARI N.º 22

Del Santuari de Pinós a Calaf

3 h. 15. *Excursió indicada pera fer una travessa per la important serra de Pinós, des de la comarca del Cardener a la Sagarra, anant a trobar a Calaf el ferrocarril de Lleyda a Barcelona per Manresa.*

Deixant el replanet de la serra aont està situat el Santuari se baixa a través de dreta pendent y de cara a mitjorn.

15 m. S'arriba a un collet aon se deixa a la dreta'l camí de Castellfollit (*Itin. n.º 23*), y se segueix per una estribació de

Can Tristany d'Ardèvol.

d'aon eren originaris els famosos capitostos carlins del propi nom. Mostra encara aquesta gran casa, que's troba a no molt llarga distancia, vestigis de fortificació, tenint un bell aspecte de noble casa pairal.

4 h. 5. La Casa Cremada.

4 h. 10. Les Planes del Còs, aon s'encreua'l camí de Car-

serra despresa del massís de Pinós, enlairant-se al enfront dalt d'un tossalet, a l'altra part del sot, el poble de Pinós pintorescament encastellat.

Se deixa prompte a la esquerra altre camí que porta a dit poble, al que pot pujar-s'hi en cosa de mig quart. En la part

des en les montanyes que enclouen la petita vall.

45 m. Font de Canelles, d'aigua poc fina, al peu d'un rieral molt escàs d'aigua en sa corrent.

Va seguint-se la vessant esquerra del sot, entre paisatges de bosc.

Vista de Pinós.

més alta del turó, aon el mateix s'esglaona, s'hi destaca una gran creu de missió.

El camí baixa fortament en zigazaga, dret al fons de la vall, deixant el poble de Pinós enlairat a la esquerra. (*Vegis itinerari n.º 23*).

30 m. Can Nadal, petita casa que's deixa a un costat. S'accentua fortament la baixada dret al clot. Vessants embosca-

55 m. Sant Pere y Sant Feliu de Cuiné, iglesia filial de Pinós, senzilleta y petita. Està arracerada al peu del rieral, en una bella recolzada ombrívola.

Baixa en la part oposada el clot de la Massana, provinent també dels aiguavessos de la serra de Pinós.

1 h. 5. El camí deixa'l fons del clot y empren la pujada de Puigpelat.

1 h. 25. Coll de Puigpelat. Nou punt de vista sobre la vall de Quadrells y sobre caients de montanya revestits de bosc. Se baixa dret al clotat de Puigpelat.

1 h. 35. Can Puigpelat, en el fons de la clotada. Segueix el camí avall acompanyat del petit curs d'aigua.

1 h. 45. S'atravessa la riera davant del pintoresc poblet de Quadrells de la Molsosa que pertany a la Sagarra y al municipi de la Molsosa, apinyat estretament al cim d'un petit monticul que ocupa per complet estenen-se pels faldars. Les cases son pobres y de ronec aspecte.

Deixant de banda poble y rieral, el camí s'enfila entre bosc per ferma pujada.

2 h. Dalt del cap de la pujada'l camí va serrejant en vistes de Sant Passolàs, situat en el cim d'una colladeta.

2 h. 15. Sant Pere del Ars, anomenat generalment Sant Passolàs per la gent del país. Iglesia romana consagrada en 1147 pel bisbe de Vich Pere Redosta. Està situada junt al coll y té unes quantes cases al envolt, esbarriades. Pertany al bisbat de Vich y al terme municipal de Calonge, comarca de la Sagarra.

Atravessat el coll de Sant Passolàs, el camí va faldejant tot de pla tenint a la dreta la petita vall del propi nom.

2 h. 35. S'atravessa altre collet y es guanya un nou punt de vista sobre la Sagarra y'ls plans de Calaf, destacant-se l'alt campanar d'aquesta població que ressurte esbelt a darrera d'un serrat.

Se baixa marcadament.

2 h. 45. ALENY, petit poblet que's deixa bon xic enlairat a

l'esquerra. Es anexe a Calonge.

3 h. Mines de carbó de Calaf. Antigues explotacions.

3 h. 15. CALAF.

ITINERARI N.º 23

Del Santuari de Pinós a Castellfullit de Riubregós

2 h. 45. *Bonic itinerari que pot enllaçar-se ab el de Cardona a Pinós pera fer la travessa d'aquella vila a la vall del riu Bregós.*

Se segueix des de'l Santuari pel mateix camí de baixada que porta dret a Calaf y al poble de Pinós (Vegis *Itin. anterior*).

15 m. Se deixa a l'esquerra el camí de Calaf, prenent-se'l viarany de la dreta.

20 m. Collet sota la serra de Pinós, en una derivació després de la mateixa y separant dues naixents valls. Bell punt de vista del poble de Pinós bellament agrupat en el penyal que li dona nom, destacant-se la iglesia ab son campanaret d'espadanya y dalt d'un petit promontori la grossa creu del Calvari.

Al tombar el collet se deixa de vista la naixenta vall de Pinós y va faldejant-se la serra entre bosc, en direcció decantada al O. S. O. A l'esquerra del camí va formant-se una petita vall.

40 m. Agrimau, petita casa de pagès situada en un collet d'aon n'arrenca altra derivació de la serra de Pinós que separa la vall de la Massana, que s'ha anat formant a mà esquerra, de la de Cellers.

En aquest collet s'encreuen quatre camins; el que ve de Pinós y s'ha anat seguint, el que

va al poblet d'Ardèvol faldejant la serra per desobre la vall de Cellers després d'haver girat el coll de Agrimau, el que va dret a Cellers y a Castellfullit per l'hostal del Vent y altre que va a la propera casa de la Massana.

Se pren el camí del mig deixant a la dreta el d'Ardèvol y a l'esquerra, al dessota, el de la Massana.

Va serrejant-se ab bonic domini de vista, tenint al dessota

Oratori de Cellers

la vall de la Massana que s'enfonça torçant de curs, tot decantant-se a mitjorn.

45 m. Queda al dessota la casa de la Massana. El camí inclinant-se a la dreta faldeja tot de plà un tossalet emboscats com la vessant, en vistes de l'asprosa vall de Cellers.

1 h. Corre'l camí enlairat entre'l bosc, pel cim de l'aresta de serra, al aguait de les dues valls.

1 h. 15. Oratori de Cellers, ab les imatges dels Sants marbres Celedoni y Armenter.

Cal Tanyot, prop del oratori. Vista de la sotalada de Cellers y del antic cenobi, amagat al fons de l'aspra y enfondida vall.

Va serrejant-se, sempre en direcció a mitjorn, ab agradables punts de vista.

1 h. 30. Hostal del Vent, en el bell caire de la serra, en situació molt airejada y d'alegre esguard. Es avui una pobre masoveria antic hostal abandonat, aon res s'hi troba, ni aigua tant sols. S'enforca a la dreta el camí que puja de Cellers (*Itin. n.º 19*).

Va recorrent-se el cim de la serra sempre entre bosc.

2. h. Coll de la Pedra de la Lliura, entre la vall que s'ha anat tenint a l'esquerra des de el collet de Pinós y que porta aquí el nom de clot de la Guinella y la vall del riu Bregós. Nova vista panoràmica sobre'l curs d'aquest riu, el poblet pintoresc d'Anfesta tot proper a l'altra part de la vall mostrant ses arruïnades torres de defença y dret

al lluny, a ponent, seguint l'aigua, l'accidentat poble de Castellfullit arredossat en una reconca de la vall.

La rivera que corre pel clot de La Guinella y que's deixa enrera al arribar al coll dona un gros revolt, desviada per la serra que s'avança, prenent la direcció a llevant per a engorjar-se y llençar-se més enllà a la rivera de Pinós, en avall de Cuiner (*Itin. n.º 22*).

Se baixa seguidament dret a la vall del riu Bregós.

2 h. 10. Guixeres explotades junt al camí. Aquest s'enforca. El de l'esquerra va a Calaf per Anfesta; el de la dreta es el que se segueix.

2 h. 25. Torç el camí per damunt de la vall del riu Bregós, que's faldeja per sa vorera esquerra. La vall es molt ampla. El paissatge bastant monoton. Van detallant-se al esguard les antigües torres y restos fortificats de Castellfullit, les rònegues edificacions del poble arreconat sota els penya-lars, el pont de la carretera tirat sobre'l riu y el romànic priorat de Santa Maria, un xic més enllà.

A l'altra part del riu en un planell, abans d'arribar a Castellfullit hi ha el Marqués, antiga casa pairal del cel·lebrat artista dibuixant Alexandre de Riquer.

2 h. 30. Se troba el curs de l'aigua davant de can Mateus y se segueix prop d'ell, tot planejant.

2 h. 40. S'atravessa el riu.

2 h. 45. CASTELLFULLIT DE RIUBREGÓS. (*Itin. n.º 4*).

ITINERARI N.º 24

Del Santuari de Pinós a Torà

3 h. 30. *A peu o en cavalleria. Pot combinar-se ab les excursions a Pinós desde Cardona, Solsona o el Santuari del Miracle.*

Al deixar el Santuari se segueix el mateix camí marcat en l'*itinerari anterior*.

40 m. Agrimau. Enforc de camins. Se deixa a l'esquerra el que va a Castellfullit y's pren l'altre que, atravesant el collet d'Agrimon, va faldejant la serra de Pinós, per dessorre la cap-

çalada de la vall de Cellers, originada al dessota. El camí planeja alegrement entre bosc. Bell domini de la pintoresca vall.

1 h. 15. Collet entre les valls de Cellers y de Claret. S'encreua el camí d'Ardèvol a Cellers (*Itin. n.º 19*) y s'atravessa la serra deixant enrera la vall de Cellers. Nou punt de vista sobre la de Claret y vers a llunyans horitzons.

Se faldeja per dessorre la vall de Claret, seguint de llarc per l'alt rampant de la serra.

2 h. 30. CLARET de Figue-rola, terme parroquial pertanyent al districte municipal de Llanera.

La iglesia parroquial de Santa Maria es senzilla y sense particularitat digna d'especial esment. Té per sufragania la de Sant Cerni o Sadurní del Bosc. (*Itin. n.º 28*).

La parroquia, a més del petit veïnat proper a la iglesia, té moltes pagesies escampades y son terme parroquial molt extens confronta en sa part nord ab el d'Ardèvol, a una hora y mitja de distància (*Itin. n.º 19*) ab Llanera al NO. en la rivera de son nom, a unes dues hores de camí (*Itin. n.º 28*) ab Pinós al ENE. ab Cellers al SSE., a l'altra part de la serra (*Itinerari n.º 19*) ab Fontanet a ponent y ab Vallferosa al ONO a la distància de menys de dues hores (*Itin. n.º 27*).

Componen el terme de Claret unes 30 cases ab 175 habitants. Pertany al arciprestat de Torà en el bisbat de Solsona y es considerat ja com a fora de la comarca.

Desde Claret el camí empen forta baixada tot faldejant la serra.

2 h. 50. S'ovira a la dreta, en un planell enpenyalat, la iglesia de Fontanet (*Itin. n.º 25*).

3 h. 5. Enforc ab el camí de Solsona a Torà, junt al aiguabarreig de les riberes de Claret y de Llanera, en avall del molí de Fontanet.

Se segueix el propi camí, marcat en l'*itin. n.º 25*.

3 h. 30. TORÀ.

ITINERARI N.º 25

De Cardona a Torà per Ardèvol

6 h. 15. *Antic camí ral de ferradura concorregut avui tant sols per la gent de la comarca. El poblet d'Ardèvol es digne d'especial interès.*

Des de Cardona sortint pel portal de Sant Miquel se segueix el camí del Miracle senyalat en l'*itinerari n.º 10*.

1 h. 40. Oratori del Miracle. Se deixa allí el camí d'aquest santuari y se segueix el que va a Pinós, marcat en l'*itin. n.º 20*.

2 h. 50. Se deixa a l'esquerra el camí de Pinós pera emprendre'n un altre, de carreta, que va a enforçar ab el de Solsona a Pinós. El camí corre de plà per dins del bosc dominant la vall de Sangrà y'l pintoresc agrupament de la iglesia de Sant Grau ab les edificacions annexes plaçades en el caient de la vall.

2 h. 55. Les Planes del Cós, aon s'enforça'l camí de Solsona a Pinós (*Itin. n.º 21*). Formen les planes que donan nom a la casa un gran planell conreuat, sota Pinós, ornat de bosc y al que segueixen altres més petits planells que s'enfonsen en la naixenta vall d'Ardèvol.

Seguint per poca estona el camí de Solsona a Pinós, se troba la casa Planes del Cós, que queda a la dreta gairebé tocant al camí. Allí mateix se deixa a l'esquerra el camí que s'enfila dret al Santuari, el qual s'ovira dalt de la careneta.

3 h. Atravessat el planell superior, el camí va baixant constantment per la dreta de la naixenta vall que forma'l brançal superior de la rivera d'Ardèvol, tenint a un costat un gentil bosquet y a l'altra un seguit de replanets conreuats formant grossos bancals al fons dels quals s'origina la rivera.

Se frueixen bonics punts de vista tant sobre les altes vessants de la propia vall, limitades a la esquerra per la enlairada massa de la serra de Pinós, com dret a separats horitzons.

3 h. 15. Ermita de Sant Gabriel isolada, voltada de bosc y en el cap d'un serradet. El camí passa sota un bancal de roques que amaguen la vista de la ermita, que es a tocar, no vegent-se no obstant fins que ja queda endarrera.

3 h. 30. S'atravessa la rasa d'Ardèvol. El lloc es pintoresc; l'aigua que s'escorre en petita quantitat s'entreté en xiques gorgues formades entre les roques caigudes en el sot y l'agombol de còdols arrossegats per les fortes corrents torrencials. L'arbreda que arriba fins a banyarse en el riu dona colorit y realç a la fondalada.

El camí s'enfila per la vessant oposada deixant la rasa al fons, la qual se dirigeix a donar la volta sota el tallat promontori damunt d'aon s'agrupa'l petit poblet d'Ardèvol.

3 h. 35. El camí guanya'l cim de la careneta, fruint, en el

collet que en ella's forma, nous y extensos punts de vista de clotals y de montanyes, ovirant-se proper al enfront el poble d'Ardèvol, del que s'en destaca magestuosament la alta y rabassuda torra, escoronada en son cim. El campanar de la iglesia queda emplit al costat d'aquella massa gegantina.

El camí baixa suaument.

3 h. 45. ARDÈVOL, (*Vegis itinerari n.º 19*).

Sortint d'Ardèvol va seguint-se el nervi de la serra per damunt de la clotada.

3 h. 50. Cap de serrat d'aon se frueix de bonic punt de vista sobre'l pintoresc poblet.

Va serrejant-se pel cim de la careneta que separa la rasa de Claret de la que s'origina sota Ardèvol. La vista es extensa y superba y'l camí va acompanyat de bonic esclareit de alzines, roures y pins joves.

4 h. Can Tassies, petita pagèsia al peu del camí. Aquest segueix fruint de belles perspectives y alegre vista.

4 h. 15. S'ovira a la dreta a l'altra part de la vall la iglesia y poblet de Llanera.

Va carenejant-se sempre per dalt de la serra de Sant Cerni, envistes de les valls de les rieres d'Ardèvol y Llanera per una banda y de Claret per l'altra.

4 h. 35. Can Miqueló, petita casa de pagès prop del camí.

4 h. 55. S'ovira a la dreta, a curta distància, la iglesia de Sant Cerni.

El camí segueix prop del cim de la serra, dominant la clotada de Claret.

5 h. 10. Enforca a la dreta el camí que vé de Solsona per Llanera y Sant Cerni. (*Itinerari número 28*).

5 h. 15. Serrejant sempre va dominant-se la vall de Llanera, sobressortint més enllà en altre clot la gegantesca torra de Vallferosa. S'oviren també en altre indret de les serres, la iglesia y cases de Sant Pere de Padullers y les de Puigredon. El camí va corrent enlairat entre'ls fondals de Llanera y de la riera de Claret.

5 h. 30. A la esquerra, a la altra part de la vall y prop del cim de la frontera serra, s'hi noten la iglesia y veïnats de cases de Claret de Figuerola, confoses ab el colorit de la montanya.

5 h. 35. Cap de serrat d'aon s'ovira al dessota la iglesia de Fontanet al cim d'un grop avançat y prop de la unió de la riera de Claret ab la de Llanera.

Forta baixada per camí rampant de pedres. Bell cop de vista de Fontanet y del conjunt de fondalades.

5 h. 45. Iglesia de Fontanet, filial de la parroquia de Torà. Es una interessant edificació d'estil romànic ab aditaments de diverses èpoques, essent de notar l'absís y la portadeta ab típic porxo al enfront; el campanaret d'espadanya s'aixeca garbós damunt del temple. La situació es molt pintoresca.

Se baixa al fons del clot de la riera de Llanera, junt a son enforca ab la de Claret.

5 h. 50. Embranca a la dreta el camí de Solsona a Torà (*Itin. n.º 26*).

Va seguint-se'l curs de l'aigua Vall encaixonada.

6 h. Porta, casa de pagès que's deixa a l'esquerra. En la part contraria del riueral s'hi estenen les xamoses hortes de Torà. La vall va aixamplant-se notablement presentant-se al

esguard el bell agrupament de la vila de Torà, circumdada per un gran revolt de la rivera y enlairada damunt d'ella.

S'atravessa un pont, abans d'entrar a la vila.

6 h. 15. TORÀ. (*Vegis itinerari n.º 4*).

ITINERARI N.º 26

De Solsona a Torà

**per l'hostal de les Birlotes
y Sta. Maria Saserra**

5 h. *Camí ral antic de ferradura. Excursió molt agra-*

petit porxo davant de la porta. Està situada en un recolze del camí.

35 m. S'atravessa la torrentera de la Lion que baixa també a la dreta. Serra de Vilafranca en el mateix indret. Van deixant-se'ls plans ensota, tot pujant entre bosc.

Cal Arnau, casa enlairada sobre'l camí.

45 m. Clot de la Casassa. La casa que porta aquest nom queda a la esquerra. Continuats paisatges de bosc.

Se destaca a l'esquerra el Lloc de la Rebollosa ab son tirat de petites casetes.

Vista panoràmica desde 'l camí del Boix

dable a través de montanyes y pintoresques valls.

Sortint de Solsona pel portal de Llobera's pren un camí que passa pel costat del Hospital.

Segueix aquest camí per entre'ls conreus y pagesies del Vinyet de Solsona, aixecant-se a la dreta la muntanya avançada de Castellvell.

15 m. S'atravessa la torrentera de Ribalta que baixa a la dreta de les vessants de la serra de Castellvell.

25 m. Ermita de Sant Bernat, modesta y senzilleta, ab un

55 m. Clot del Lloc de la Rebollosa.

El camí enlairant-se frueix d'un bellíssim panorama sobre la ciutat y plana de Solsona, la corrent del riu Negre, la blanca cinta de la carretera de Manresa, les nombroses cases del Vinyet arreu escampades entre camps, torrenteres y bosquets, y vers a les cantalludes y altes montanyes que avançant-se en rabassuts contraforts tanquen el quadrant N. y NO.

1 h. La Caseta del Boix. Segueix la pujada dins del bosc entre belles perspectives y bri-

llants efectes de llum. El camí revolta per la espessada de la boscuria.

1 h. 5. Balç de Viladot. Gran bancal de penya tallat sota'l camí, en una gran recolzada que aquest forma dins d'un espés clotat de boscuria per aon se despenya una seca

nants que anaven desprevinguts, fent-els-hi saltar els diners.

S'accentua la pujada per dins del bosc.

1 h. 15. Cap del Pla del Boix, en ampla collada de la serra —800 m. alt.— Notable punt de vista sobre les valls del riu Negre y plans de Solso-

Cami del Boix

torrentera que sols llença aigua y pedregall quan s'escauen consistents plujes. El lloc es pintoresc, més algun dia era també un passant perillós. La penya embalmada ofereix cavitats que eren sovint amagatall de gitanos y de malfactors que sobretot en les èpoques de fires, quan aquests camins eran més freqüentats, sorprenien als via-

na. Bell enquadrament de montanyes en l'horitzó. Ressurten alterosos, damunt de les engorjades conques dels rius Cardener, Aiguadevall y Aiguadora, els massisos de cantelludes formes d'Oden, Canalda y Cap de Querol, Port del Comte, Cadí, Verd, Busa, Pedraforca, En Cija, Taravil, Peguera y altres.

El pla del Boix en l'angle de la serra forma una part dels extensos plans de Llovera, en gran part conreuat o coberts d'arbreda.

Travessada la collada'l camí segueix tot de pla en direcció a ponent.

1 h. 20. Hostal del Boix, a la dreta del camí. La important casa del Boix se troba més en amunt en el mateix indret, vers al rampant de la serra de Llovera.

Se va planejant.

1 h. 35. Hostal dels Molins. Segueix el camí pels amples plans de Llovera, clapejats y envoltats de bosc, limitats a la dreta per la serra de Llovera y a la esquerra per la del Boix y Torradenagó y pels vessants de la riera de Llanera. Més enllà en lloc alterós s'ovira'l poblet de Peracamps en el cim de la serra.

1 h. 55. S'ovira enlairada a la esquerra y mig amagada entre'l bosc la iglesia de Torradenagó.

2 h. Hostal nou—840 m. alt.—Junt al hostal hi ha un nou edifici en el qual hi estan instal·lades la casa comunal del municipi de Llovera y les escoles públiques.

El terme municipal de Llovera'l constitueixen cases de pagès escampades en els termes parroquials de Llovera, Torradenagó y Peracamps. Son nucli de població més important es el poblet de Peracamps que li es anexe. Forma el municipi un conjunt de 137 cases ab 316 habitants.

Se segueix tot de pla en direcció a mitjorn.

2 h. 5. Se deixa a la dreta un viarany que porta en mitja hora al poblet de Peracamps.

2 h. 15. Hostal de les Birlotes,—770 m. alt,—en l'enforc dels dos antics camins rals de ferradura de Solsona a Torà y Biosca. Havia tingut en son temps molta importància y era punt obligat de parada dels viants. Avui aquests son escassos y l'hostal es sols concorregut els dies de festa a la tarde, en que es lloc de reunió dels pagesos del envolt.

Al enfront en lloc prominent de la serra's destaca el poblet de Peracamps, ab sa antiga torra y restos esfondrats de velles fortificacions.

Se deixa a la dreta'l camí de Biosca, emprenent-se en direcció SSE. la baixada dret al clot de les Birlotes que va a parar a la rasa de Vallferosa.

S'atravessa la petita rasa de les Birlotes, deixant a la esquerra del camí la casa Bertrans.

Se va baixant clotada avall.

2 h. 35. Torna a atravessar-se la rasa prop de sa unió ab la de Peracamps que's forma al dessota d'aquell poble. Pel mateix indret baixa el camí de Peracamps, que s'ovira al Nord a mitja hora de distància. Al ajuntar-se les dues rases prenen el nom de riera de la Passada.

Va vorejant-se'l petit curs d'aigua que corre suaument a la dreta del camí.

Bònica fondalada ombrejada pel bosc.

2 h. 40. Cal Aranya, petita casa de pagès en un reclot de la tranquila vall.

2 h. 45. Baixa a unir-se, a la esquerra, un camí que ve del Santuari del Miracle.

2 h. 50. S'atravessa per última volta la riera, que baixa dret als fondals de Vallferosa y's deixa també'l camí que va a

aquell poblet (*Itin. n.º 27*). Se puja dominant la vall, entre espessor de bosc.

Bells paisatges y punts de vista. Va serrejant-se.

3 h. Nous panorames sobre la vall de Padullers. Se perd de vista la vall de Vallferosa. Segueix el camí entre bosc

3 h. 30. Santa Maria Saserra o de Vallferosa, —665 m. alt.— Petita iglésieta, senzilla, ab porxo davant de la porta. Pertany a la parroquia de Vallferosa. Molt propera hi té una casa de camp, les ruïnes d'antigues edificacions y una era de espolsar blat. Domina un hermos panorama de montanyes y fondals.

Continua la baixada entre bosc portant-se la direcció SO.

4 h. Se deixa a la dreta bon xic enlairada y en lloc pintoresc la iglesia de Sant Joan de Puigredon, filial de la parroquia de Fontanet.

4 h. 15. S'atravessa la rasa del Solà y's baixa per sa vora dreta. Hermosos fondals emboscats.

4 h. 25. Torna a atravessar-se la rasa.

Bancals de roca calissa s'alcen en la vorera oposada, tallats damunt del riu. La rasa del Solà baixa a unir-se ab la de Llanera.

4 h. 30. Molí de Fontanet, situat al peu de la riera de Llanera. Hermos fondal molt pintoresc combinant-se bellament, molí, roques, arbres y aigua. La iglesia de Fontanet (*Itin. n.º 25*) queda enlairada en la vessant oposada.

4 h. 35. S'atravessa la riera, enforcant-se a la esquerra'l camí de Cardona a Torà (*Itinerari n.º 25*) el qual se segueix.

5 h. TORÀ (*Itin. n.º 4*).

ITINERARI N.º 27

De Solsona a Torà

per les Birlotes y Vallferosa

5 h. 15. *Camí de ferradura. Variant interessant de l'itinerari anterior. Permet al excursionista la visita a la gegantesca torra de Vallferosa.*

Se segueix desde Solsona'l camí marcat en l'*itin. anterior*.

2 h. 15. Hostal de les Birlotes.

2 h. 50. Se deixa'l camí ral a la dreta prenent-se altre viarany que corre per damunt del clot de la riera de la Passada. El camí ral de Torà (*Itinerari anterior*) s'enfila pel bosc y per la vessant oposada del clot.

2 h. 55. Queda enlairada a la dreta la Casanova del Puig. El trajecte de camí es molt agradable y d'extens punt de vista, ovirant-se belles fondalades, en primer terme, y més enllà dret a llevant llargues tantes de serres dominades per la de Pinós, destacant-se entre'l vá y vé de montanyes la superba torra d'Ardevol y en lloc enlairat la solitaria casa de Malasangs.

3 h. 5. S'ajunten al dessota, en el fons del clot, la rasa de la Passada y la que prové del Hostal nou, formant abdues al reunir-se la riera de Vallferosa que va a unir-se més en avall a la de Llanera

3 h. 15. S'ovira dret avall el petit agrupament de cases de Vallferosa, destacant-se sobre bancals de penya la iglesia y la gegantesca torra del homenatge de l'antic castell. Bell punt de vista de conjunt.

Baixa'l camí fruint de belles perspectives

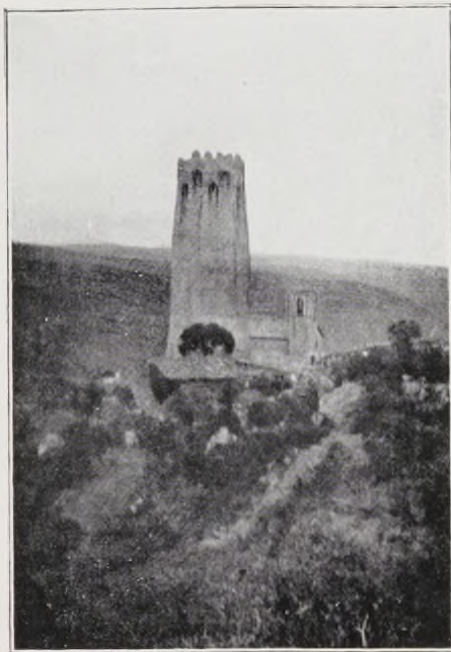
3 h. 20. Sant Pere de VALLFEROSA. Petit lloc de cases es-

campades en son terme parroquial. Forma part del municipi de Llanera y conté en la parroquia unes 30 cases y 180 habitants. Té anex el santuari de Santa Maria de Sasserra (*Vegis itinerari anterior*).

Formen un bell agrupament, dalt del serrat, la iglesia, dues

d'inclinades per banda, lo qual permetia dirigir els trets per encreuament. Sos murs amiden uns quatre metres de gruix, alçant-se en son interior altra torra ab paraments de pariona gruixaria y quedant un pas o corredor entremig. L'alçaria de la torra es d'uns 30 o 32 metres y son volt de 38. Documents antics li atribueixen l'alçada de 200 palms.

El castell de Vallferosa, de llarga antigüetat, vé anomenat en vells papers *Castrum de Valli frauensi*, això es *Vallfrauosa*, qual denominació li dona un calificatiu, més apropiat al lloc, que el de *Vallferosa*. En sos últims temps pertanyia a les families Ferrera y Camporells. Son domini fou cedit per la última senyora, pubilla de la casa y morta sense successió, als Jesuïtes del Convent de Betlem de Barcelona. Aquests feren alçar la iglesia actual en el sigle XVIII, havent-se celebrat grans festes en l'acte de la inauguració, entre elles

Torra de Vallferosa

o tres cases al envolt y les ruïnes trocejades del antic castell alçat en la part més alta del morrot de penya. Sobressurt en un costat la gegantesca torra de pedra, rodona, botaruda en son colossal canó y coronada per esgalabrat emmarletat que presenta en sa part superior un joc de sageteres ab una obertura recta al mig y altres

un gran castell de focs artificials, balls y moixigangues, com vé detallat en uns papers de la època que's guarden en la rectoria. En ells hi consten també varies noves històriques del castell y dels seus senyors. L'anterior temple de Vallferosa, enderrocat al fer-se l'actual, era molt antic, ja que consta en documents la cessió

feta en 1107 de la iglesia y son terme a la canònica de Solsona pel comte Geralt Pons d'Urgell. En l'interior de la iglesia, que no ofereix altra particularitat a senyalar, s'hi troba un magnífic sepulcre gòtic, molt ben conservat, que ostenta en la tapa una figura jacent de guerrer ab el gós als peus, oferint una bella mostra d'indumentaria de la època.

La casa Clavells, a 5 minuts de la iglesia y de les ruïnes del castell y situada en un cap de serrat, es molt antiga y té vestigis de haver sigut fortificada. Se l'anomena'l Castell vell.

El camí s'enfonsa dret al sòt, deixant enrera la superba torra de Vallferosa que's destaca magestuosa dominant el paisatge.

3 h. 30. Font del Auró, al peu del camí. Aquest va apropiant-se al petit curs d'aigua de la rasa.

3 h. 40. El camí torna a enlairar-se sobre la corrent de la vall.

3 h. 50. Toll del Amic, en el clot. Es bastant gran y té la fondaria d'uns sis metres. Se forma aquest toll en un sòt d'aspecte ferèstec en la unió de les riveres de Vallferosa y de Llanera. La de Llanera entra per un clotal embarrancat entre penyals y bosc, formant belles y fondes gorgues o tolls. Prové del costat NE.

El camí segueix baixant dret al fons de la vall perdent prompte de vista'l serrat de Vallferosa.

4 h. 10. Se passa entre les cases Ramells y El Solà, plaçades pintorescament, la una al peu de la rasa y l'altra enlairada en un costat.

4 h. 15. La vall s'estreny y'l petit riuet s'esmuny per joliu

engorjat. S'atravessa l'aigua distintes vegades.

4 h. 30. Forn de teuleria enrunat.

4 h. 35. Altres ruïnes d'un forn de teuleria. El paisatge es sempre encisador y les revoltes son seguides.

4 h. 40. La vall s'aixampla baixant al altre costat la rasa de Puigredon o del Solà.

4 h. 45. Enfore ab el camí ral de Solsona a Torà, junt al molí de Fontanet.

Se segueix aquest camí marcat en l'*itinerari n.º 25*.

5 h. 15. TORÀ (*Itin. n.º 4*).

ITINERARI N.º 28

De Solsona a Torà

PER LLANERA

6 h. 30. *A peu o en cavalleria. Si es vol anar directament a Torà es preferible seguir els itineraris n.ºs 24 o 25. Si's vol recorre, en cambi, la part més escabrosa y aspra d'aquest indret de comarca pot seguir-se aquest itinerari, bell per naturalesa.*

Se segueix de bon començament el camí ral senyalat en l'*itinerari n.º 26*.

1 h. 20. Hostal del Boix. Se pren devant de l'hostal un camí que va tot de plà entre camps de conreu, deixant a la dreta el camí ral de Torà y a l'esquerra el camí carreter que va al Miracle.

1 h. 35. S'arriba al cap del plà trobant-se alli el sot de la naixenta rivera de Llanera per aon el camí s'endinsa entre paisatges de bosc y de roques. Se descobreix en un cap de

serra, a l'esquerra, la iglesia de Torradenagó (*Itin. n.º 13*).

El camí va enfonsant-se en la sotalada.

2 h. 5. S'atravessa la petita riera seguint-se sa vorera dreta.

2 h. 10. Se deixa també a la dreta un camí que puja a la casa de Fonollet, alçada sobre un petit tossalet damunt de la vall. Aquesta resta encongida domi-

vançada serra de Malasangs, se puja per dins d'una atapeïda y hermosa baga de pins, podent observar-se en el pintoresc trajecte bells exemplars d'arbreda y detalls de paisatges en extrem agradables.

3 h. La baga s'aclareix; la mirada s'esten vers més amplex horitzons dominant-se allunyada al fons, a l'esquerra, la riera de Llanera que va retorçant-se,

Baga del Coll.—Camí de Llanera

nada per les emboscades pendents de serra.

2 h. 20. El camí creua la riera y passa a la vorera dreta, baixant constantment. La vall sembla closa per les estribacions de les serres.

2 h. 30. S'atravessa la riera y tot seguit una rasa que baixa dels cims de la serra de Torradenagó.

2 h. 35. Torna a creuar-se el rieral y deixant aquest, al fons, que torç de direcció pera donar un gran revolt al envolt de l'a-

disputat son pas pels esperons de serra que se li interposen.

3 h. 10. Serrat del Coll. Nou panorama. S'obreix la iglesia y la clotada de Sant Just, a l'esquerra (*Itin. n.º 19*).

La casa del Coll es de les més importants del terme de Llanera, tenint adjunta la capella de la Puríssima, d'època relativament moderna.

3 h. 15. S'atravessa la rasa del Coll que's forma molt propera. Sota del camí y en la mateixa rasa hi ha un gran

bancal de penya per aon, en temps de fortes pluges, s'hi llença l'aigua formant cascades. Sota el bancal de penya, en la bauma formada pel límeix constant y milenari del aigua del torrent, hi neix la fresca font de Cayelles. La rasa del Coll va a caure més en avall a la ribera de Llanera. Aquesta dona un gros tom al envolt del mur avançat que forma la serra de Malasangs, abans d'entrar a la vall pròpia de Llanera.

Se faldeja la pròpia serra sempre en amunt.

3 h. 20 Malasangs, casa de pagès a la dreta, dalt de la serra.

3 h. 25. Coll de Malasangs, entre la ribera de Llanera y la rasa de Tillons tributaria d'aquesta.

S'atravessa el coll ab vistes a l' ampla vall de Tillons.

3 h. 30. Tillons, casa de pagès a la dreta del camí. La vall es bastant ampla y conreuada y de vessants suaus.

Se descobreix Llanera al fons.

3 h. 45. Santa Maria de les Pallises, a l'esquerra, separada un xic del camí. És antiga, d'origen romànic, petita y precedida d'una porxadeta.

El camí continua baixant, tenint el dessota en pintoresc aplec, la iglesia de Llanera, l'antic castell, el cementiri, la casa rectoral y unes pagesies.

4 h. Sant Martí de LLANERA, iglesia parroquial. El temple es d'antic origen consagrat en 1060 per Guillem Guifre bisbe de Urgell. Fins fa pocs anys depenia la parroquia del Capítol de la Catedral de Solsona que per a regentarla nomenava un capellà ab el títol de Vicari perpetuo. Era possessió del propi Capítol per donació feta en

1007 pel vescomte Guerau Pons y sa esposa Adelaida, junt ab son fill Ferrari.

L'obra actual es d'estil y època del renaixement, conservant de l'antiga obra romànica sols una part del absis. En l'interior es d'observar l'altar de Sant Jordi, patró de la casa senyorial de Llanera, ab un quadre representatiu del Sant, de ben escas mèrit; aquesta capella es d'arquitectura ogival ostentant en la clau de la volta l'escut dels barons de Llanera. L'altar major es una apreciable obra del barroquisme, de molt bon gust y proporcions dins del seu estil y de riquesa en son treball y ornamentació, apreciantse be que la persona que'l pagà no hi va planyer-hi els cabals. Es un altar que crida l'atenció per sa costosa factura en una pobre parroquia rural.

Unit a la iglesia per un gros mur, de notable espessor, hi ha l'antic castell o casa senyorial dels barons de Llanera, en estat en gran part ruinós. Era un bon edifici avui desmantellat, fins en la porció d'ell que queda en peu. Estingida la noble familia de Llanera pertany avui l'edifici y terres annexes a un adinerat propietari de Sabadell.

El mur que unia la iglesia al castell, de prou amplaria, servia en sa part superior de pont de comunicació entre abdós edificis. Aquest pas o pont era descobert, aixís es que'l passatge d'ell podia esser espiat desde'l bosc y de no molt llunyana distància. Succelhi doncs que al atravessar-lo un dels ultims barons, al tornar de la iglesia, fou mort per un tret de bala que li engegà des de'l bosc un agraviat

seu, causant el fet gran sensació en la comarca.

La situació topogràfica de Llanera es força escaienta. Se troba en el rampant d'un cap de serra, en un ample graó de la mateixa y prop de la unió dels dos riverals, de Tillons y de Llanera, enlairada sobre d'ells y dominant-los per tots costats ab bonic cop de vista. El seguit de montanyes que enronden les valls acaben d'afavorir el conjunt.

A més de les capelles de Sta. Maria de les Pallisses y de la Puríssima citades en aquest itinerari, n'hi ha una altra en el terme parroquial nomenada de Sant Salvador, iglesieta sola y senzilla sense detalls artístics; sols es bella sa situació pintoresca. S'hi celebra un concorregut aplec, el dilluns de la Pascua granada, al qual hi assisteix el jovent de tots els veïns poblats, organisant-se ballades a la tarde després d'haver-se repartit al matí ofrenes de pa beneït y d'haver-se celebrat ab major o menor solemnitat els divins oficis.

La parroquia de Sant Martí de Llanera es de l'arciprestat de Solsona y conta ab un conjunt de unes 30 cases ab 200 habitants. Confronta ab Ardèvol al NE. a cinc quarts d'hora de distancia (*Itin. n.º 19*), ab Torradenagó al NO. distant hora y mitja, ab Vallferosa al O. a cinc quarts d'hora de camí, (*Itin. anterior*) ab Llovera al NO. a una llunyaria de dos hores y mitja (*Itin. n.º 30*) ab Sú al N. a igual distancia (*Itinerari n.º 14*) y ab Claret a llevant a unes dues hores. (*Itin. n.º 24*).

LLANERA forma un terme municipal de major extensió que

la parroquia, ab un nucli de població de 387 habitants escampats en pagesies, masoveries la major part d'elles, sense formar en lloc ni poble ni veïnat. La casa comunal es a can Mas, a una hora de distancia de la iglesia parroquial, en el reduït veïnat de Sant Cerni del Bosc. Pertany a la província de Lleida y al partit judicial y districte electoral de Solsona.

Les parroquies de Claret, Cellers, Vallferosa y la ajuda de Fontanet, son dins d'aquest terme municipal. Tot ell està enclavat en territori escabros y aspre, emboscats y penyalós. Tè valls tortuoses y amagades com les de Llanera, Vallferosa y Cellers. El país es pobre en general y les produccions de la terra son guanyades pels pagesos a força de grans afanys y suors. Son males terres en general, les de les escabrositats de Llanera. Se troba aquest terme parroquial en el limit de la Sagarra ab la comarca de Solsona, formant part d'aquesta tant per dita popular y per la tirada de la gent vers a n'aquella ciutat, com pel fet de les costums, accidents topogràfics y climatològics y produccions del terror. Les bromes baixes de Sagarra no acostumen gaire bé mai a pujar fins a Llanera. La parroquia es ademés cridada des de temps immemorial als vots y processons de la Verge del Claustre, patrona de la rodalia de Solsona.

Deixant la rectoria de Llanera, el camí baixa ràpidament vers al fons de la vall.

4 h. 5. S'atravessa la rasa de Tillons que baixa a unir-se a la riera.

4 h. 10. Rivera de Llanera. El curs d'aquesta forma un

magnífic fondal, corrent entre aspres montanyes per un llit accidentat y penyalós. Grosses roques de formes capritxoses treballades pel llimeig de l'aigua s'alcen a son pas pera barrarli'l camí. L'aigua hi salta salvant obstacles, formant pregones gorgues de colorit variat segons llur fondaria, desde un blau negrós a un marcat tò verdenc o a un blau esblaimat, escorrent-se entre'ls llisos bancals en suaus caigudes sempre festoses y d'apacible remoreig; arbres esbarriats ornem sovint la corrent tortuosa que baixa en ràpid davallant.

La riera de Llanera's forma, en distints brancals, en la serra del Boix y's llença a la de Vallferosa, més amunt del molí de Fontanet.

Va seguint-se'l bonic curs del rieral, fruit-se dels seus paisatges atractius.

4 h. 25. S'atravessa la riera, seguint-se la vora esquerra; Grosses colzades entre'ls esperons de serra li entretenen el pas, formant variats y interessants efectes de vista.

4 h. 35. Roc de Puigsarnau. Gros penyalot que s'alça al mig del curs del rieral.

La riera de Llanera porta poca aigua constant; en cambi les seues riades son molt fortes y en les temporades de les grans pluges son nivell creix extraordinariament. Allavors arrabassa a son pas tots els obstacles, trinxal's arbres y arrossega grossos rocs y codols, canviant-los de lloc, modificant-se'l seu curs y canviant les condicions dels paisatges.

El gros Roc de Puigsarnau ha arribat a voltes, a veures gaire bé del tot submergit en la impetuosa corrent de l'aigua.

4 h. 40. Se deixa la riera pujant-se fortament per son aiguavès esquer, dominant-la seguidament en gran extensió.

4 h. 50. Collet sobre la riera de Ardèvol.

El sot d'aquesta ultima vall es també enasprat, formant-se sota'l camí un alt y vistós bancal de penya.

Travessada la riera d'Ardèvol continua'l camí enlairant-se per dins de l'alzinar del Firal de Sant Cerni. En aquest bosc s'hi celebren per la festa del sant una tira y un aplec, que acostumen a esser molt concorreguts.

4 h. 55. Creu de Sant Cerni, en el cim de la serra y en un pla conreuat. Bon domini de vista, ovrant-se en els apartats horitzons O. y NO. una bona estesa de serralades, sobressortint entre elles el massís del Montsec, al lluny.

El camí va planejant pels conreus.

5 h. Sant Cerni o Sadurn del Bosc, sufragania de la parroquia de Claret. Unes quantes pagesies envolten la iglesia. Es aquesta senzilla y sense pretensions, obra de les últimes centuries. Junta a la iglesia, a Can Mas, hi ha la casa comunal del poble o terme municipal de Llanera.

Des de'l lloc aon està situada la iglesia y el petit veïnat se domina un extens panorama.

El camí va tot de pla revoltant pel cim de la serra.

5 h. 20. Collet Roig. Junta al coll hi han les ruïnes del antic hostal del Allyoli. Nou punt de vista sobre la vall de la riera de Claret. A l'altre costat d'aquesta vall y en la vessant de la mateixa's destaca la iglesia parroquial de Claret.

Baixa el camí en vistes de la vall de la ribera d'Ardèvol.

5 h. 25. Enforçab el camí de Cardona que s'ajunta a l'esquerra. Se segueix el propi camí fins a Torà (*Itin. n.º 25*).

6 h. 30. Torà.

ITINERARI N.º 29

De Solsona a Biosca

5 h. 15. *Antic camí ral de ferradura. Interessants traveses de serres.*

Se segueix al sortir de Solsona'l camí marcat en l'*itinerari n.º 26*, fins al enforç del Hostal de les Birlotes.

2 h. 15. Hostal de les Birlotes.

Se deixa a la esquerra'l camí de Torà y's va faldejant entre

petit poblet de Peracamps. Se troba a mig quart de distància.

En aquests paratges tingué lloc en la guerra carlista dels set anys la renomada batalla de Peracamps que decidí la sort de Solsona. Les forces cristines o lliberals manades pel general Van-Halen derrotaren a les forces carlistes. L'exèrcit del pretendent que era amo completament del país fou destruït y les forces victorioses conseguiren arribar a Solsona, després d'un seguit continuat, fins alashores, d'inútils esforços. La importància de la victòria motivà que's compongués un himne patriòtic, ab el nom de batalla de Peracamps, que obtingué molta popularitat, mereixent el general Van-Halen el títol de marquès de Peracamps. Fou en abril de 1840.

Van seguint-se'ls planells de Peracamps.

2 h. 55. El Còdol; pagedia situada sobre un greny de roques.

Van recurrent-se bells païssatges de bosc.

3 h. 5. Hostal del Piteu; casa pobre y petita. Antigament era hostal de força renomada, quan aquests camins rals de ferradura eran molt freqüentats.

Se puja una costa emboscada.

3 h. 10. Camí de Peracamps que enforça a la dreta.

3 h. 35. Creu de Padullers, en una colladeta. S'anomena també Creu del Carro.

Sant Pere Saserrres

bosc, deixant cases escampades a banda y banda. Se porta la direcció al SO.

2 h. 45. Se deixa a la dreta enlairat en el cim de la serra'l

Una senzilla creu termenal moderna ocupa'l lloc de la antiga desapareguda.

El camí corre entre bosc.

3 h. 45. Sant Pere de Padullers o Saserra—750 m. alt.—Iglesieta romànica modernisada. Conserva una bonica porteta ab esculturats capitells, oberta en el costat del Evangeli. El veïnat reduït de Padullers, està escampat prop del petit temple y pertany al municipi de Biosca.

Va baixant-se suaument ab esplèndid domini de vista sobre la vall de Lloverola.

4 h. 10. L'Estany de Lloverola, gran casa de pagès molt ben situada, fruit d'extens panorama, emplaçada en un grop sortit sobre la vall—735 metres alt.—Té magnífics boscos propers y terres de conreu. En la expresada guerra civil tingué lloc també en aquest indret una forta acció de guerra favorable a les forces carlistes. En aquest fet d'armes fou completament copada la divisió lliberal, manada pel general Nibó morint aquest en la desfeta. Aquesta divisió anava dret a Solsona a ausiliar aquella plaça assetjada pels carlistes.

Va baixant el camí ab bell domini de vista sobre les valls del riu Bregós y les montanyes de la Sagarra.

4 h. 35. Camí de Lloverola a la dreta.

4 h. 40. Xurriquera, casa de pagès a la esquerra del camí.—590 m. alt.

Se baixa seguidament entre bosc baix esmirriat. En els cims de la serra que corona la vall, a mà esquerra, s'hi veu la casa de l'Estany y més enllà les de Padullers.

Se domina, al fons de l'estrep de serra que's davalla, la vila de Biosca.

S'entra a la vila pel costat de l'enderrocat castell que queda a l'esquerra.

5 h. 15. BIOSCA (*Vegis itinerari n.º 4*).

ITINERARI N.º 30

De Solsona a Biosca

PER LLOVERA, PERACAMPS Y LLOVEROLA

6 h. 30. *Itinerari força interessant, tant pels notables panorames que's frueixen com per les curiositats notables que poden observar-se en els llocs visitats.*

25 m. Ermita de Sant Bernard.

De Solsona a l'ermita de Sant Bernard (*Vegis itinerari n.º 26*).

El camí s'enlaira seguidament sobre la plana deixant a l'esquerra el camí ral de Torà. Trajecte de bosc.

50 m. Serrat del Vent, bonic planell d'arbres. Se descobriren belles perspectives. El camí va planejant tot faldejant la serra.

1 h. 15. Plà de cal Rajolí. La casa queda a la dreta. Boniques arbredes. Va seguint-se tot de plà, tenint a l'esquerra en avall la gran casa del Boix y els plans de Llovera. S'atravessa un camí que de la Torragassa va al Miracle, pel Boix.

1 h. 20. Plà de l'Arceda. La casa d'aquest nom s'ovira a la dreta envoltada de bosc. Més enllà, dalt d'un cap de serra, s'hi distingeixen la iglesia y rectoria de Miraver (*Itin. n.º 31*). Va planejant-se sempre entre

bosc per damunt del Boix y dels plans de Llovera.

1 h. 40. Vilamorós, altra casa de camp. Torna a veure's Miraver, enlairat a la dreta. El camí 's decanta vers aquest costat baixant entre bella roureda, descobrint-se promptament la iglesia de Llovera, y el Castell que s'enlaira al dessobre, damunt d'uns balços embalmats.

1 h. 45. LLOVERA. Iglesia parroquial de Sant Pere. La rectoria està ajuntada ab la iglesia. No hi ha veïnat, sols dues o tres cases properes. L'origen romànic del temple no s'acusa en l' exterior. En l'interior la perllongada volta decanó descobreix la data del segle XI. La porta orientada a ponent s'obre a un costat sota d'un ample porxo rodó en ell s'hi reuneixen els feligresos a pendre'l sol els diumenges, als envols de l'hora de la missa. A dins del temple, davant del portal y trencant els murs de la volta, s'hi va construir altra ampla y fonda capella. Guarda la parroquia com a record dels antics senyors de Llovera, sos naturals protectors, valioses joyes, com son: una creu processional gòtica molt ben ornamentada y labrada ab afiligranats detalls y figuretes, uns encensers també gòtics y un bonic reliquiari.

La casa nomenada el Castell, està situada propera a la iglesia dalt d'un balç de penya, en punt enlairat dominant el clotat y ocupant el lloc de l'antic castell.

El castell de Llovera, era un dels quatre castells de la rodalia de Solsona.

El nom d' aquest poble ve sovint escrit Llobera, atribuïnt sa etimologia a *llop* o *lloba*. Crec, que al igual que Lloverola son nom deriva de *lló*, riu.

Formen el terme parroquial de Llovera 30 cases ab uns 200 habitants. Estàn escampades pels rampants de la serra y en els alts plans deson propi nom. Confronta son terme ab Peracamps a ponent, distant poc més d'una hora, seguint la serra; ab Miraver dret al nord (*Itin. n.º 31*), en altre estrep de montanya, situada la iglesia a una hora de distància; a mitjorn ab Brichs (*Itin. n.º 12*) al extrem dels plans de Solsona y ab Torradenagó (*Itin. n.º 13*) en la serra del Miracle, a aproximada distància.

El municipi de Llovera te anexe al poble de Peracamps y part de la parroquia de Torradenagó trobant-se la casa comunal y les escoles en els plans de Llovera, al costat de l'Hostal Nou, al peu del camí ral de Solsona a Torà y a Biosca (*Itinerari n.º 26*). Consta el terme municipal de 137 cases escampades, ab 1316 habitants; pertany al partit y districte electoral de Solsona.

Les aigües del terme s'escorren vers a la rivera de Llanera. El terror en general es de secà cullint-se, a més de cereals, algunes llegums. Les trufes son de molt bona qualitat. En els plans de Llovera y en els rampants alts de la serra hi ha pasturatges per a'l bestiar.

Des de la iglesia se baixa, passant pel costat del cementiri nou.

1 h. 50. S'atravessa la petita rasa de Llovera que's forma alli mateix en les vessants de la serra y que porta la direcció drat a ponent.

Passada la rasa, el camí torna a pujar transversalment entre bosc.

2 h. Creu de la Vila, dalt de la careneta de la serra. Desaparegué l'antiga creu gòtica quedant tant sois l'ample pedestal y el fust, coronat avui per senzilla creu de ferro. Està envoltada d'un esgraonat d'arbres que li comuniquen bella poesia y místic tó de reculliment. Les negres y menjades pedres de la graonada conviden al repos sota l'ombra de la creu y de l'arbreda. Pel trau de ponent s'ovira la iglesia de Llovera y son emboscac clotal; per la part de llevant s'obren al dessota els plans de Llovera, més enllà les serres del Miracle y Torradenagó y més lluny encara la de Pinós y apartats y bells horitzons. Al nord y a mitjorn s'hi estén la tirada de la serra.

Des de la creu el camí va serrejant en vistes a llevant y a mitjorn. Al dessota molt propera hi ha la casa nomenada la Vila.

2 h. 10. La Serra, casa de pagès, en la colladeta. Planell d'arbreda en el lloc de la carena. Corre'l camí tot planejant, fruint sempre de bells panorames, obrint-se tot sovint a ponent perspectives de montanyes y de valls, destacant-se la conca de la Rivera Salada y variants d'esguard del Montsec, serres d'Aubens, Boumort y Cabó, Serra Seca y alts cims de Oden y Cambrils.

2 h. 30. Creu de la Torra, de la que'n resta tant sols el pedestal. La grossa pagesia de la Torra queda a l'esquerra

al dessota, tenint properes altres petites cases de pagès.

2 h. 35. Se deixa també al dessota el Soler Desposada, antiga pagesia.

Segueix el camí corrent per dalt de la serra.

2 h. 40. Sacanella, a la dreta, enlairada al costat del camí. Es una gran y antiga casa, tota ella de pedra, alta y de bell colorit y caràcter.

Segueix el camí serrejant tot de plà, atravesant hermoses

Creu de la Vila

rouredes ab bells exemplars d'arbres.

2 h. 50. Montaveta, altra grossa casa separada del camí, a la dreta, en un ample coll. Té adjunta una capella.

Ben prompte s'ovira el grupet de cases de Peracamps, destacant-se la grossa torra escapçada.

El camí s'hi dirigeix tot de plà.

3 h. PERACAMPS, poblet de 280 habitants ab una cinquantena de cases, formant part del terme municipal de Llovera.

Unes quatre o cinc cases situades en el cim d'una careneta rocosa que forma un suau rampant superior cobert de camps de conreu, s'agrupen prop de la iglesia parroquial de Sant Pere y de les ruïnes del antic castell.

La iglesia es moderna, sense merit ni pretensió, situada en el lloc de la antiga, de la que'n queden sols fragments en la sagristia. La parroquia es de nova

sos espessos murs y sa gran gran elevació. Formava part del antic castell, del tot arruïnat. Ofereix un aspecte amenaçador y sembla que vagi d'un moment al altre a desplomarse. Situada en el careneig de la serra es ovirada des de llunyanes distàncies.

La etimologia del nom Peracamps, donada la situació del castell en una roca entre conreus, sembla esser la de *pedra-pera* - entre camps.

Peracamps, se feu cèlebre en la guerra carlista dels set anys, per les fortes accions que's lliuraren en son terme. — En l'any 1837 tingué lloc una ferma acció sostinguda per les forces carlines manades per en Tristany que s'havien apoderat de Solsona y les del capità general Baró de Mer, que pretenia obrir-se pas pera socorre dita plaça. Durà dos dies la batalla y els carlins quedaren amos del camp. — La segona batalla, la més renomada, tingué lloc en l'Abril de 1840.

Durà quatre dies. Els carlins s'havien fortificat a Peracamps y trataren d'impedir el pas del general Van-Halen, en el camí ral de Biosca a Solsona. El capdill dels carlins era'l capitost Sagarra. No pogué conseguir son objecte y els liberals arribaren a Solsona ab un convoi de 900 bagatges, tornant a passar l'endemà de retorn, influint una sagnant derrota als carlins. S'acunyà una medalla pera celebrar la victoria.

Ruïnes del castell de Peracamps

creació, havent sigut fins fa poc, sufraganea de la de Llovera. Son terme s'aveïna al Nord ab el d'aquella parroquia; a ponent ab la de Pinell, (*Itinerari n.º 34*); a mitjorn ab les de Lloverola y Vallferosa (*Itin. n.º 27*) y a llevant ab les de Llanera y Torradenagó (*Itins. n.ºs 28 y 13*).

La alta torra de construcció mijeval se troba enlairada prop de la iglesia. Està partida de dalt a baix podent-se'n sols apreciar

Desde'l turonet que domina'l poble s' descobreix un magnífic panorama que s'estén a llevant fins al Puigsacalm, serres d'Ayats y Cabrera y Montseny y a mitjorn vers a San Llorenç de Munt, Roques de Montserrat y molt apartats horitzons de serres, algunes d'elles pertanyents a les regions de Tarragona. Vers al SO. s'oviren, enllà de la Sagarra, els plans d'Urgell y entre ells la torra de la Catedral vella de Lleyda. A ponent limitan l'espai el Montsec, les serres d'Aubens, Turb d'Oliana, Cabó y Boumort y altres del Pallars. S'estenen al nord desde la Tossa de Cambrils, els formidables brots pirenenics de les serres d'Oden, La Bofia y Port del Comte, Cadi, Verd, Pedraforca, En Cija y Rasos de Peguera y més endavant les Roques y la Mola de Lord, Busa y cingleres de Capolat y Taravil. Al NE. s'oviren les serres de Picancel y Picamill. Al SE. enllà y a la dreta de la serra de Pinós ressurt entre'ls tossals de la Sagarra el campanar de Calaf.

S'oviren des de'l cim de Peracamps territoris de les quatre provincies catalanes.

Deixant Peracamps, segueix el camí prop del fil de la serra, tot planejant per ses ondulacions y fruint sempre d'extensos punts de vista, tan prompte a una com a altra banda de serra.

3 h. 10. Se deixa'l cim de la carena, faldejant-se en avall la montanya, entre bosc espès, tenint al dessota els plans de Peracamps.

3 h. 35. S'enforca'l camí ral de Biosca que se segueix. (*Vegis itin. n.º 29*).

3 h. 45. Se deixa a la esquerra'l propi camí, prenent-se

el de la dreta que s'enlaira en la serra.

5 h. Coll de la Molgosa. Se segueix una aresta de serra que s'endinsa en la vall, baixant-se suaument.

Se descobreixen ben prompte la iglesia y castell de Lloverola situats en la punta de un promontori, que s'avança en la vall de son propi nom.

5 h. 15. LLOVEROLA. Sa situació es molt pintoresca. La iglesia d'època bastant moderna, baix la advocació de Sant Miquel, no ofereix particularitat digne d'esment. Junt a la iglesia y Rectoria hi han les ruïnes trocejades del antic castell. En el cementir, tot proper y sota la iglesia, hi han uns notables sepulcres migevals que mereixen verdader interès. Estàn empostrats en un bancal de pedra.

El castell estava en bona situació estratègica y defensiva, en la època de son esplendor. Dominava un extens territori y voltat per tots indrets, estava sols enllaçat ab el fil de la serra per estreta llengua avançada.

La parroquia de Lloverola que forma part de les compreses en la rodalia de Solsona y que està adscrita al antic ceremonial de la Verge del Claustre d'aquella ciutat, té com a filials Santa Maria del Solà y Sant Pere de Padullers. Per la consuetut citada, per plena tradició y per sa situació en un extrem de la serra que s'estén en llarg tirat des de'ls cims de la Torragassa, es considerada encara dins del límit de la comarca de Solsona. Confronta ab Pinell (*Itinerari n.º 34*) ab Llovera y Vallferosa (*Itin. n.º 27*) y Sallent (*Itinerari n.º 32*) de la propia comarca y ab Biosca y Sanahuja de la vall de riu Bregós. Aques-

tes ultimes parroquies pertanyen ja al bisbat de La Seo d'Urgell.

El castell de Lloverola havia pertangut algun temps al senyoriu del marquès de Gironella.

Desde Lloverola, pera anar a Biosca, cal tornar enrera per la mateixa llengua de serra que uneix el citat promontori ab el coll de la Molgosa.

5 h. 30. Coll de la Molgosa. Desde aquest coll el camí continua serrejant.

5 h. 35. Galinyó, casa de pagès en un colladet entre la vall de Granell y la de Padullers.

Continua serrejant-se entre bosc d'alzines.

5 h. 50. Xuriguera, a on s'enforca'l camí ral de Solsona a Biosca (*Itinerari anterior*). Se pren aquest camí que no's deixa ja fins a Biosca.

6 h. 30. BIOSCA. (*Itinerari n.º 4*).

ITINERARI N.º 31

De Solsna a Llovera per Miraver

2 h. *Variant, en una part, de l'excursió anterior.*

Se segueix de bon començ *l'itinerari anterior*.

50 m. Serrat del Vent. Se deixa a la esquerra'l camí directe a Llovera y's và travessant la serra per entre'l bosc.

1 h. Coll de la Creu de Miraver. La grossa masia de La Creu es prop del coll dominant els plans de Solsona.

Atravessant el coll s'entra en un planell conreuat en el que s'hi troben distintes pagesies, creuant-se un camí que desde'l Boix vá a la Torragassa.

La iglesia de Miraver se destaca dalt d'un serradet.

1 h. 25. S'arriba al peu del serrat. Camí en pujada.

1 h. 30. Sant Pere de Miraver, iglesia parroquial molt ben situada en lloc airejat, dominant bon punt de vista. Se fa ja menció d'aquesta iglesia parroquial en l'acta de consagració de la Seo de Solsona en 1163. Son terme està circumclós pels de Solsona, Castellvell, Brichs en la plana, Llobera en la serra y Pinell y Clarà en les valls del costat de ponent. Hi ha en el terme unes 16 cases escampades y 140 habitants. Forma part del municipi de Pinell.

Desde Miraver un camí pintoresc sobre la vall de Llovera porta a n'aquella iglesia parroquial.

2 h. Llovera.

ITINERARI N.º 32

De Solsona a Sanahuja

5 h. 15. *Cami ral antic de ferradura. Excursió molt recomanable per lo pintoresca. Bells cims y planells de la Torragassa. Hermosos fondals de Sallent.*

Se segueix el camí del Castellvell (*Vegis SOLSONA-CASTELLVELL, itinerari n.º 2*)

25 m. El camí es bifurca; el de la dreta puja al Castellvell que presenta desde aquest punt un vistós colp de vista; el de l'esquerra continua més de pla dominant el territori de Solsona. Se segueix aquest últim que va pujant suaument.

30 m. Mont Calvari, tossal arrodonit encarat ab el turó del Castellvell. Frueix d'un notable punt de vista.

Se va serrejant entre bosc y conreus en direcció a mitjorn. A la dreta y al fons, s'obre la vall de la Mare de les Fonts; a l'esquerra s'estenen els plans de Solsona. Al dessota s'ovira la capella de Santa Magdalena y la grandiosa casa de Colomers.

El camí corre alegre pel cim de la serra. Se descobreix en lloc enlairat la masia de la Creu de Miraver.

55 m. Creu de la Torragassa, aon se deixa el camí de Tiurana a la dreta.

1 h. Hostal de la Torragassa —800 m. alt.—Es avui un hostal poc freqüentat y mal proveït. Sols s'hi troben provisions pels envoltos de la fira. L'hostal està situat al peu mateix del coll.

Coll de la Torragassa,—845 m. alt.—al costat del tossal de son nom y a la entrada del plà aixís mateix nomenat. Aquesta bonica planada en el cim de la serra està ombrejada per alts arbres esgarriats. Agafa una regular extensió y domina bell punt de vista. Anyalment s'efectua en el plà de la Torragassa una grossa fira, de molt crit en totes les comarques veïnes, molt concorreguda y animada, la qual té lloc el dia 30 de Setembre. Dona bó de veure en tal diada la generació y el moviment que hi sol haver-hi, fent-se gaire bé sempre importants transaccions.

Als envoltos del plà hi han exemplars de pins verament notables y que tenen molta nomenada.

A la entrada del plà y a l'esquerra arrenca un viarany que va dret al Boix y als plans de Llovera a trobar els camins del Miracle, Torà y Biosca. En aquest camí a no molt llunya distància, en un extrem del plà,

hi ha un pí gegantesc d'estesa copa y brancada que dona intensa y arrodonida ombra; sota son esplèndid brancatge pot passar-s'hi ben dret montat a cavall. Es digne de fer un xic de marrada pera visitar-lo, encara que's trobi fora d'aquest itinerari que marquem.

Desde'l coll deixant l'indicat camí a l'esquerra es va atravesant l'extens plà.

1 h. 5. Pí gros de la Torragassa, al costat esquer del camí. És altre hermós exemplar, alt, de brancada esplèndida enlairada y torçada dret en amunt, de forma elegant y capritxosa; aparenta un fantàstic canalobre.

Se destaca soberanament entre'ls demés.

La casa de la Torragassa queda en el costat oposat.

1 h. 15. Termenat el plà'l camí recorre, entre bosc, un nervi de la serra de Miraver.

1 h. 30. Pí gran de Miraver. Està un xic separat del camí a la dreta y aixeca des de la soca sa hermosa brancada retorçada, d'original y curiós aspecte. Resurt notablement entre'ls demés.

Va seguint-se'l fil de la serra en direcció SO.

1 h. 50. Capella de Sant Iscle de Miraver, en un tossalet recobert de bosc, a l'esquerra del camí. És una petita iglesia romànica completament restaurada seguint son propi estil. Se mig amaga entre la espesedat dels pins.

2 h. Se deixa a la dreta el camí de Pons, (*Itin. n.º 33*), ovirant-se'l poblet de Sant Climents. El camí va sempre serrejant, fruint de vistes extenses y agradívols.

2 h. 30. SANT CLIMENTS DE PINELL, poblet agregat al municipi de Pinell, del qual n'es

l'únic nucli compacte de població. Consta d'una vintena de cases y el terme parroquial de 42 ab 250 habitants.

Pi de la Torragassa

El petit poblet està situat en un replà enlairat que forma la serra. Se destaquen la iglesia y la severa massa del antic castell.

La parroquia es de nova creació, essent abans ajuda de Pinell. La iglesia d'època relativament moderna està situada en mig del poble, no oferint cap particularitat remarcable.

El terme parroquial se troba enronadat pels de Pinell, Clarà, Miraver, Llovera, Peracamps, Sallent y Madrona.

Es de notar l'antic castell o casa senyorial dels barons de Sant Climents. Està bastant ben conservada en sa part exterior, essent de grans dimensions y de perímetre irregular. Presenta en ses cares detalls de la

època mijeval en finestres y portals; té torretes de fortificació en els angles. Ofereix un bonic punt de vista en especial

en sa part de mitjorn que's la més desembarassada, essent pel costat per aont més s'enlaira. Avui està dividida en sa part interior en petites y pobres estades de comparets.

Abans d'entrar a Sant Climents, a dos minuts del poble se troben uns antics cups de pedra, molt originals, que presen encara servei.

S'efectua una correguda fira el segon diumenge de Quaresma.

A la sortida de Sant Climents el camí baixa pel cap de serra en la que s'hi enlaira el poble, tenint a l'esquerra la vall del seu riu que s'origina sota'l pla de la Torragassa y que for-

Pi de Miravet

ma ab els afluents que se li ajunten la riera de Sanahuja que va a tributar al riu Brugent

més enllà d'aquella vila. A la altra part de la vall s'aixeca la serra de Lloverola. Bonic aspecte de conjunt.

3 h. 15. Llorenç, grossa casa de pagès ab capella adjunta.

Se segueix pel fons de la fondalada ab usufrut de bonics paisatges.

3 h. 30. Masdenforn, a dalt d'un serrat a l'esquerra del camí. Té propera una antiga y ben traçada iglesieta romànica, filial de la parroquia de Sallent.

3 h. 40. S'atravesa la rasa de la Pedrosa que baixa a la dreta a reunir-se al riueral. Pintorescos fondals. El curs de la sotalada dona un gros y pregon revolt entre aspres marjades.

4 h. 5. Coll dels Frases. Una caseta prop del coll. Vista molt interessant sobre les clotades de Sallent. El poble s'ovira al fons sota un turonet tallat en lloc aspre y reclós. La alta torra's destaca superba sobre'l poble dominant la amagada vall.

Està situat el coll dels Frases en la estribació de serra que ressortint avançada obliga a la riera a donar el citat gros revolt.

S'emprén una ferma davalada cap al sòt.

4 h. 10. S'atravesa una rasa que baixa a la dreta. A l'esquerra s'ofereix l'esboranc per aon corre la riera.

El camí torna a pujar deixant la vall al fons y tenint al enfront la bonica perspectiva del poblet de Sallent.

4 h. 25. SALLENT, petit poblet que forma part del ajun-

tament de Pinell.—490 m. alt.

La parroquia de Sant Jaume de Sallent pertany al bisbat de Solsona y al arciprestat de Torá. Te sols una vintena de cases en el terme y 108 habitants. Te per sufragànea la iglesia de Sant Miquel de Masdenforn.

El terme parroquial de Sallent confronta ab Lloverola a llevànt en el cim de la serra, ab

Castell de Sant Climents

Pinell al nord, ab Madrona a ponent en les veïnes valls y ab Sanahuja a mitjorn en la vall del riu Bregós. Sanahuja pertany ja al bisbat d'Urgell y a la comarca o conca del riu Bregós.

La iglesia de Sallent pertanyia a la comunitat de Prebteres de la Catedral de Solsona.

La situació del petit poblet es molt pintoresca en el caient d'un turó enasprat que domina la reclosa vall de la riera y la d'altra rasa que cau a la dreta, per terror aspre y trencat, formant grossos bancals de penya y estimballs de roques. L'escasa aigua de son petit curs que s'escorre tranquilament, en dies de forta pluja s'infla de ferm formant

cascades y salts de gros caient. Ocupen el cim del turó els restos del antic castell, un planell que fá de plaça y la alta torra rodona, emmarletada en son cim y esgalabrada de dalt a baix en un de sos costats.

Les cases del poble estan esglaonades al redós del castell y

per l'abandonament en que jau oblidada y menyspreuada y per altre la hermosa barrancada de la rasa, sempre exuberant de bellesa, ab sos estimballs de balços y penyals y son constant y regalat curs d'aigua, gaire bé sempre suau y festós, si be a voltes furios, brunzent y arrabassador.

Sallent

de la vessant de la rasa y l'antiga y petita iglesia's troba en avall prop de la barrancada, en lloc de pintoresc cop de vista.

Des de'l repeu de la iglesia presenten un interessant aspecte pintoresc, per un costat el petit poblet esglaonat sota l'encinglat penyalar y dominat per la ardida torra que amenaça estimbar-se d'un moment al altre, afeixugada pel pés dels anys, per la inclemencia dels temps y

Des de la iglesia's baixa encara fins al fons del sòt, que s'atravessa davant del saltant. Aquest saltant, *sallent*, es sens dubte'l que ha donat nom a la localitat.

Atravessada la rasa el camí s'interna en avall per la marjada dreta de la riera.

4 h. 35. Passa el camí pel peu d'un casalot arruïnat. La vall es molt reclosa y son aspecte es pintoresc.

4 h. 40. Presa del canal que serveix per a la irrigació de la horta de Sanahuja. Pintoresca resclosa.

4 h. 45. Molí dels Vallons, sota'l camí. Aquest passa sempre per bell engorjat.

4 h. 50. Rasa de Pujol, que baixa a la dreta. Delitosos punts de vista en les revoltes del fondal.

4 h. 55. Cases de pagès, prop del camí.

5 h. Rasa dels Garrons, provinent de les montanyes que s'alçen a la dreta.

La vall va obrint-se marcadament entrant-se en la conca del riu Bregós. El camí se separa de la rivera. L'horta de Sanahuja s'estén en el planell de la vall. Se descobreix la vila enlairada sobre la rivera. S'entra a Sanahuja, part de dalt de la vila.

5 h. 15. SANAHUJA (*Itinerari n.º 4*).

ITINERARI N.º 33

De Solsona a Pons

7 h. 30. *Antic camí ral de ferradura, algun temps molt freqüentat com ho demostra'l gran nombre d'hostals de nomnada que hi havia. Avui aquest camí es sols concorreut pels comarcans. L'excursionista hi trobarà en son curs bells panorames y pintorescos trajectes.*

Se segueix sortint de Solsona el camí indicat en l'*itinerari anterior*.

2 h. Enfore de camins. Se deixa a la esquerra'l de Sanahuja y s'empren el de la dreta que gira vers al SO., baixant suaument entre bosc pel llom

de serra que cau vers a les vessants dretes de la rivera de Sanahuja.

2 h. 15. Hostal del Gelí, de pobre aspecte, avui gens concoregut y del tot desproveït. Sota de la casa hi ha una fresca font.

El camí segueix serrejant entre bosc per les montanyes que separen les valls que van al riu Madrona de les que formen la rivera o riu de Sanahuja. La vista panoràmica es molt extensa. En els llunyans horitzons se destaquen entre altres altes montanyes, el Montsec, la enasprada serra d'Aubens y les de Cabó y Boumort, resortint més enrera altres cims alterosos de les serres del Pallars. Més aprop se destrien, l'allancetat Turb d'Oliana, la serra Seca y la Tossa de Cambrils y més al Nord s'aixequen el massís de les serres d'Oden, Les Morres, Cap de Querol, la Tossa pelada, Estibella y Port del Comte, la Serra del Verd y el Pedraforca. Molt més lluny y enllà'l Puigllançada; més aprop y a ponent la serra den Cija y'ls Rasos de Peguera. Dilatat espai de valls, plans y baixes serralades s'esten pels indrets de ponent y de mig-jorn. La contemplació de tant bell espai afalaga l'esperit y'l camí transcorre de pressa y sense fatic.

2 h. 45. Se deixa a la esquerra, molt propera, una casa de camp.

2 h. 55. Creu de terme y un camí a la dreta que mena vers a Madrona. La creu es petita, de ferro y s'aixeca dalt d'un pal. Substitueix a la antiga que hi havia.

3 h. Se deixa a la esquerra altra casa de pagès, emplaçada

garbosament dalt d'un balç de penya.

3 h. 10. Creu de terme, també de ferro, petita y clavada dalt d'un pal. Un camí, a la esquerra, porta a la grandiosa casa de La Codina.

Va planejant-se per camí carreter y per dalt de la serra, continuant sempre'ls extensos dominis de vista entre bells paisatges de bosc.

3 h. 25. Collet obert al costat d'un turó revestit de bosc. Un corriol, a la esquerra, porta a la casa de La Codina que's destaca a uns deu minuts de distància al extrem de una replanada.

El camí va faldejant el turó pel costat Nord.

3 h. 30. Hostal de Les Petges, en un planell conreuat. Algun dia podia tenir renom, avui està del tot desproveït y res hi troba'l vianant. Al davant del hostal s'hi esten una gran era.

S'enfila'l camí pel bosc y continua sempre serrejant.

3 h. 40. Creu de la Castellana, en un collet. A la esquerra, al dessota, en un decliu suau, s'hi ovira la gran casa de La Castellana on hi estan instalades les escoles publiques del municipi de Pinell.

Continua'l camí pels cims de la serra y per entre bosc.

3 h. 55. Capella de la Ascensió, petita y moderna, emplaçada en el carenar de la serra a 685 m. alt.

El camí sempre pintoresc va creuant alterós entre mig de pins y roures, boy planejant.

4 h. 40. Se deixa una masia a la esquerra del camí.

4 h. 45. Padró o fita de pedra en l'enforcament ab el camí que porta a la iglesia y rectoria de Santes Creus, filial

avui suprimida de la iglesia parroquial de Madrona, situada en el cim de la serra. Les indicacions del camí a Santes Creus van marcades en la pedra fita.

Se descobreix ben prompte l'hostal del Bancal en una petita replanada.

5 h. Hostal del Bancal—590 m. alt,—situat en una ampla collada entre la serra de son nom y la de Santes Creus. Aquest hostal com els demès del camí està avui del tot desproveït. Pera fer la excursió val més portar-se provisions. Junt al hostal del Bancal s'hi efectuen dues fires al aire lliure, molt concorregudes; l'una'l dia 19 de Setembre y l'altre'l 20 de Janer.

5 h. 15. El camí deixa, en el coll, el cim de la serra y baixa seguidament per una baga de pins y roures, en vistes de la vall de Vilanova de l'Aguda, ampla y plana en son fons, oberta a la dreta del camí. En la part oposada de la vall, en amunt de la serra, s'hi ovira'l poblet de Guardiola y dalt del cim la iglesieta de Sant Miquel. Encapçala la comarcada de la vall, la iglesia de Santes Creus en lloc prominent de sa serralada. S'ovira al lluny vers al NO., el trenc del engorjat dels Esplovins y a son bell costat els espadats y puntes enasprades de la bonica serra d'Aubens, destacant-se més a ponent entre altres més baixes montanyes el grandióss massís del Montsec.

5 h. 45. Se troba a la esquerra del camí un gros y notable roure centenari, digne de fixar en ell l'atenció.

Va baixant el camí entre boscuria de pins y roures, tot faldejant la serra.

6 h. S'assoleix el fons de la vall seguint el camí entre'ls conreus y hortes del poble de Vilanova de la Aguda, que s'ovira en un fondalet, damunt de l'aplanada vall.

La rivera de Vilanova, molt sorrenca y gaire bé sempre en sec, va a morir al riu Bregós. Se forma en les vessant de les montanyes que enclouen la vall.

6 h. 15. VILANOVA DE LA AGUDA, poble d'unes 60 cases ab 212 habitants que forma l'ajuntament de son nom ab els poblets de Guardiola, L'Alsina, Ribelles y Vilalta, ab un conjunt de 750 habitants. Pertany al partit judicial de Solsona, a la comarca o conca del riu Bregós y al bisbat d'Urgell.

El poblet està situat tot de llarg en el rampant d'un turonet. Forma'l cor del poble un carrer estret y tortuós, tancat a cada cap per portals vells y feixucs y constituït per rònegues cases, algunes ab amples porxades que s'avançan en la via y ab rafecs molt sortits en els teulats, esmor-teïnt la llum. En un costat y per damunt de les cases s'hi alça una torra campanar ab rellotge.

En el terme del poble hi raja una font salada.

El modest hostel se troba fora portes, en la part de dalt del poble.

Sota mateix de Vilanova arrenca un nou y bon camí veïnal que condueix de dret a la carretera de Pons a Calaf, entre aqueixa vila y'l poble de Ribelles.

S'atravessa, pel pont de nova construcció en la carretera, la rivera de Vilanova que gaire bé sempre passa aixuta y's va seguint la rodada via.

6 h. 25. Se deixa la carretera a la esquerra y's pren un

camí de carro molt dolent. A la dreta dalt d'un petit monticul s'hi destaca'l Mas Bosc, antiga mansió ab capella anexas, dominant l'ampla vall. A la part de llevant, bon xic enrera y en un cap de serra, s'hi ovira encastellat en un turó'l poble de Ribelles.

6 h. 50. Mas del Guardaner, a la dreta del camí, antiga casa de bon aspecte, vella construcció alçada ab grans carreus. Té adjunta una capella.

Va seguint el camí tot planer.

7 h. 10. Se troba la carretera de Pons a Calaf en el k. 16, (*Itin. n.º 4*) la qual se segueix en sentit invers.

7 h. 30. Pons (*Itin. n.º 4*).

ITINERARI N.º 34

De Solsona a Tiurana

PER CLARÀ Y MADRONA

6 h. *Antic camí de ferradura. Excursió tant interessant pels aspectes pintorescos de les riveres de Clarà y de Madrona com en sentit artístic arqueològic per les notables despulles de la iglesia vella de Madrona.*

Se segueix a la sortida de Solsona el camí marcat en l'*itinerari n.º 32*.

55 m. Creu de la Torragassa on se deixa el camí ral de Sanahuja y de Pons. Se pren el camí de la dreta que s'enlaira suau-ment.

1 h. Coll de Clarà, al costat mateix del turó de la Torragassa en qual cim hi ha una torreta de pedres senyal d'estudis geodèsics. S'alça a l'esquerra del coll.

Se va planejant entre boscos en direcció NO. A l'esquerra hi

corre la serra de la Torragassa.

1 h. 5. El camí molt dolent embren ràpida baixada entre bosc, portant la direcció a ponent. A la dreta s'obre la vall de Clará.

1 h. 15. Se deixa de banda un camí que va a la iglesia de Clará que's troba a curta distància dalt d'un serradet.

La iglesia parroquial de Sant Andreu de Clará, d'època rela-

serra de son nom. El terme de Clará pertany al municipi de Castellar de la Ribera.

Continua el camí baixant entre bosc, deixant a l'esquerra la forta casa de Viladric. Pels cims de l'altra part de vall se veu serrejar la carretera de Solsona a La Basella.

1 h. 20. Els Oriols, casa de pagès prop del camí. Aquest baixa dret a la clotada de cân

Rivera de Clará

tivament moderna, no ofereix particularitat esmentable. Son terme parroquial conté 28 cases, alguna d'elles important, escampades en la vall, ab un cens de 183 habitants. Hi confrontan Castellar de la Ribera dret al NO. en la vall veïna (*Itin. n.º 3*), Pinell a mitjorn en en una vall tributaria, Miraver en direcció al SO. en el cim de la serra (*Itin. n.º 31*) Castelvell de Solsona al SE. y La Llena dret al nord en la

Sastre deixant més a la dreta la rivera de Clará.

1 h. 25. Font de cân Golda, molt pintoresca, prop del camí, en un balç de penya. Està molt ben ombrejada.

Se segueix en avall prop de la torrentera.

1 h. 30. Cân Sastre, prop també del camí. Se baixa entre bosc.

1 h. 35. S'atravessa la rivera de Clará. Hermosos paisatges en el ríveral. Lloc d'atractivola

y embelesant bellesa. Suavitat de tons. Tranquil y lluidor curs d'aigua ornat de bella varietat d'arbreda.

Atravessada la rivera el camí puja entre bosc.

1 h. 55. Càn Vilaginés. Va planejant-se en direcció a ponent.

Castellar y Ciuró en la veïna vall de la Rivera Salada, Clarà, Llovera, Peracamps y Lloverola en els cims de la serra que s'estén de llevant a ponent, Sallent y Madrona en llurs respectives valls. Havia sigut del senyoriu del Capítol de la Seo d'Urgell.

*Rivera
de Madrona*

PINELL es cap de terme municipal del que'n formen part, además, el poblet y parroquia de Sant Climents

S'ovira a l'esquerra la iglesia parroquial de Pinell, a una mitja hora de distància, sobresortint dins de sa propia vall.

Sant Miquel de Pinell es una modesta iglesia que no te aparença ni pretensions. El terme parroquial, sense nucli de població marcat, te una vintena de cases escampades en son ample territori, ab 160 habitants. Està enclavada entre'ls termes de

y els termes parroquials de Sallent, Madrona y Miraver, formant un conjunt de 750 habitants.

2 h. 25. Creu del Soler, en un serradet. En altre serrat s'ovira la iglesia y casa de Sant Tirç. El camí va pujant sempre entre bosc.

2 h. 40. Sant Tirç o Santic com l'anomenen en el país. Capella restaurada, enlairada en

un serradet. La casa adjunta, de molt bon aspecte, està també modernisada.

El camí va serrejant.

2 h. 55. Finestres, altra bona casa de camp.

3 h. Creu de Finestres.

3 h. 10. La Caseta, masoveria al costat del camí. S'empren una baixada.

3 h. 20. S'atravessa la rasa de Madrona prop de sa unió ab la riera de Clará.

Se segueix per la marjada dreta de la riera que pren ja des de aquí el nom de riu de Madrona. Hermos tragecte pel repeu del aigua. Els paisatges van oferint bells canviants de llum y de color, saturats de galana poesia. Bella arbreda, codols y roques se reflecten en la claretat y en la lluisor de l'aigua.

3 h. 30. L'Estany de Madrona, grossa y antiga pagesia. La casa es molt gran y de bell aspecte de comoditat y senyoriu. Els paisatges envoltants son força bells.

Si no's vol pujar a Madrona pot seguir-se riera avall fent-se més de mitja hora de drecera. No obstant l'excursionista no deu deixar de visitar l'antiga iglesia de Madrona.

Enllà de la casa s'atravessa el pintoresc riueral prenent-se un camí que s'enlaira sobtadament sobre la vall.

3 h. 40. Iglesia nova de Madrona, obra del segle XVIII, de marcat mal gust y ab frontis de *capçalera*. Té al enfront l'antiga casa rectoral.

La Parroquia de Sant Pere de MADRONA té 46 cases y 300 habitants. Està enclavada en territori montanyos que envolta sa pregonavall. Estan incloses dins del terme, s'antiga sufragania

de Santes Creus, arc suprimida y el Santuari de Ntra. Sra. de Sanmè, a més d'altres capelles y iglesietes prop de ses més importants pagesies. Confronta son terme, que forma part del districte municipal de Pinell ab Ceuró per l'indret de les veïnes valls de la Rivera Salada, ab Sallent en la vall oposada del costat de mitjorn y ab Altés, Castellnou Vilanova de la Aguda y Sanahuja del bisbat d'Urgell y pertanyents a la vall del riu Bregós.

Des de la iglesia parroquial, que's troba en l'aresta d'una serralleta, se presenta al enfront bellament plaçada en altre cap de serrat, endallà d'una petita collada, l'antiga iglesia de Madrona, adjunta a les ruïnes d'un vell castell, produint el conjunt un pintoresc y artistic punt de vista.

Se va seguint la careneta, trobant-se en el coll que separa els dos turonets la notable Creu de terme de Madrona, exemplar interessant d'un estil gòtic decadent. Bell aspecte del aïros absis del temple y de la bonica creu avançada en primer terme.

3 h. 45. Iglesia vella de Madrona, notabilíssim exemplar d'arquitectura romànica, malauradament en latent estat de ruïna. Sa trista sort y l'abandonament en que's troba promouen nn pregon sentiment de dol y pena.

L'aïrosa volta està esfondrada per tots indrets; les parets amenacen desplomar-se. Tot es desolació y agombolament de trocejades ruïnes.

L'absis molt alt y de forma esbelta, obra del segle XII, es lo més conservat que's nota. Ses nervatures y pilans son delicats y primorosos.

En la petita cripta, oberta en la part posterior de sota l'altar major, s'hi observen encara alguns notables y curiosos capitells, portant un d'ells una inscripció gravada que diu *Mirus me fecit*. Poden notar-se en les parets del altar restos borrosos de pintures murals, fetes en el segle XIII.

El castell de la baronia de Madrona era annex a la iglesia. Resse'n conserva avui digne d'apreci. Sols s'hi agombolen runes y enderrocs. Una pobre masoveria s'aixeca en mig de les despulles. Fa pocs anys encara existia una pregonera ergastula que no tenia altre accés que una obertura superior practicada

Iglesia vella de Madrona

D'aquí pocs anys res en quedarà d'aquest estimable joell, mostra interessant de nostre art religiós y antic historial.

Aquest temple fou abandonat ja en el segle XVIII, al consagrar-se el temple actual que acredita ben bé'l mal gust de la època.

L'antiga iglesia parroquial de Madrona pertanyia a la canònica de Solsona per donació feta a la mateixa pel comte d'Urgell, Armengol de Mollerussa y sa muller Maria.

en el trespol y corresponent al mig de la volta que la cobria ni altre respirall que'l forat obert en el centre de la llosa que servia de tapa. Aquest trist recinte també ha desaparegut. Els nous habitants del castell, de ben distint braç que'ls antics senyors, el destruïren per utilitat llur y ab complert desconeixement de la profanació que cometien.

Del cim del castell s'ovira un bon colp de vista sobre la re-

cloa vall del riu de Madrona.

Se baixa a trobar el fons del riu per un camí que davalla ràpidament. Al arribar a tocar el curs de l'aigua el camí va entrellaçant-se seguidament ab el riu que corre engorjat entre llisos de penya y esperons de serra emboscats. Deu o dotze vegades cal atravessar l'aigua, lo qual fa que tot aquest passant sia molt dolent y que'n temps de pluges, quan el riu va abundós, se faci molt dificultós el trànsit. S'ofereixen en cambi durant el tra-

jecte bella varietat de paisatges y de perspectives.

4 h. 10. S'aixeca a l'esquerra, dalt d'un turó la iglesieta de Sant Antoni, que te força antigor.

Van seguint-se les sinuositats de l'estreta y encongida vall.

5 h. 15. Pont del Perotillo, sobre'l riu Madrona, en la carretera de Pons a La Seo (*Itinerari n.º 4*). Se segueix aquesta carretera en avall.

El riu Madrona va a llençar-se al Segre.

6 h. TIURANA.

III

COMARCA BAIXA — COSTAT DE LLEVANT

ITINERARI N.º 35

De Cardona a Navás

per Castelladral y St. Cugat de Salou

5 h. 30. *Camí de montanya. Se frueixen belles vistes panoràmiques y trajectes pintorescos de boscos y fondals; importants obres d'arquitectura romànica. Recomanable al excursionista que vulgui fer la travessa a Cardona passant per la montanya y fugint de la carretera.*

A Navás s'hi troba una estació del ferrocarril de Manresa a Guardiola-Bagà.

Se surt de la població per l'antic portal de Barcelona, en el carrer de la Fonteta, y es baixa per una sobtada costa molt dreta y dolenta que's desprén per dessota dels enaspraments del Castell, dominant la clotada del Salí y el veïnat del Pont de

La Coromina. Era aquesta sortida la del antic camí ral de ferradura de Cardona a Manresa.

10 m. S'arriba al fons de la vall aon se troba la carretera en el kilóm. 30, en el pàs del riu de la Sal, prop del pont de La Coromina.

Se segueix la carretera.

40 m. Se deixa aquesta, prop del kilòmetre 28, prenent-se un camí que's desprén a l'esquerra y baixa a trobar el Cardener.

45 m. S'atravessa el riu Cardener y es puja per la vessant esquerra de la riera de Navel.

1 h. Llobet, casa de pagès en un caire de serrat sobre la vall de Navel. Bell aspecte general de la casa y de la clotada. El camí s'enlaira continuament, entre bosc y rocater, dominant bells punts de vista sobre la pintoresca vall de Navel.

1 h. 35. Portell del Ranxero, collet de bella vista. S'atra-